

3555

9(47925)
2-24

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՈՎԵՏԻ ԶԱՅՐԱՅԻՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՅԵՐԵՐԴ ՏԱՐԵԴԱՅԻՆ

ՀՐԱՄԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ԲՅՈՒՐՈՅԻ, ՄՈՍԿՎԱ 29 ՆՈՅԵՄԲ. 1923 թ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԽԻՆԱԿԱՐԱ
ՊՈՏՈՎՈՒՅԻՆ
Ակադեմիա Խոր
ՀՀ

ՅԵՐԵՐԾ ՏԱՐԵԴԱՅԻՆ

Խորհրդային Հայաստանի բանվոր գյուղացիականության գանգվաճները տոնում են այսոր իրենց իշխանության երրորդ տարեկարձը:

Յերեք տարի անսասան ծածանվում է սոցյալիստական հեղափոխության զրոշակը Հայաստանի լեռների վրա, յեվ նրա հովանու տակ Հայաստանի բանվորն ու գյուղացին խաղաղ աշխատանքով գարբնում են իրենց նոր կյանքի, ազատաշունչ կուլտուրական կյանքի պողպատյա պատվանդանները:

Այդ եռանդուն, լարված աշխատանքի հնոցում մարզվում, կոփում ե Հայաստանի պատանի սերունդը՝ գալիք պայծառ կյանքի այդ իրավազոր տերը:

Հայ հարուսափի, քաղքենի ինսեցիպենտի, հայ կողերի ա ֆիլիուսերի յեվ վու մեկ՛ զեկով կարող եր անցնել վոր սոցյալիստական յեղափոխությունը այդչափ յերկարատեփ, այդչափ կենսունակ կարող եր լինել Հայաստանում: Չե վոր նրանց համար «Հայաստանի կոմմոնիզմը — զա հայ ժողովրդի հետ վոչինչ անհչություն ունեցող ազգուրաց սակավաթիվ հայ կոմմոնիստների գործն եր միայն»:

Մարքսիստական հասարկազիստությունը վազոց ե ավացուցեր վոր չարամիտ խմբակները չեն, վոր հեղափոխություններ յեն ճնում իրենց զիսից, ինչպես Յուլիաները Պալլագո-Աֆինային: Հեղափոխությունը, վորպիսի սոցյալական բնոյթ ել ունենա, զասակարգային կովի յեռացման կետն ե, իսկ սոցյալիստական հեղափոխությունը պրոլետարիատի պայքարի վերջակեար:

Հայաստանի նոյեմբերյան հեղափոխության կարճատեկ կյանքի հնրա անհող բնույթի մատայնությամբ ապրող ու միխիթարվող հասարակության վորոշ տարրերն անգամ, յեթե նրանք չեն կորցրել միայն մտածելու կարողությունը, հարկադրված են նոր գնահատական տակ այսոր Հայաստանի հեղափոխության սոցյալական եռթյան յեվ սրտի անհուն կոկիծով արձանագրել, վոր նոյեմբերյան հեղափոխությունը Հայաստանի աշխատավորությունն գործն եր, նրա զասակարգային կովի հաղթական յելքը:

Հայ բուրժուազյայի սրբազան զրահակիր՝ այժմ դիականացած չ. չ. Դաշնակցությունը միշտ կարող եր բարբաջել, թե Հայաստանը չունի պլողետարյատ և բուրժուազյա, հետեվապես զասակարգային վորյեվե պայքարի հող, յեվ հայ ժողովրդի միակ խնդիրն ե ազգային ինքնուրույնության, ազգային անկախության նվաճումը: Նման գաղափարաբանությամբ գաշնակցությանը հաջողվեց յերեսուն տարվա ընթացքում տանել յուր հետեվից հայ աշխատավորության խոշոր մեծամասնությունը:

Հայ բանվորն ու գյուղացին հեծում էին ցարական ժանդարմի, հարկանավաք չինովնիկի, տաճկական յենիչերիների, քրդական ավաղակառերի վեհական ազատազրելու պատրանքներով իսարված, հայկական բուրժուազյան ոգտագործեց աշխատավորությունը գաշնակցության ձեռքով յուր կապիտալի տերիտորյալ անկախության յեվ նրա զարգացմանը անհրաժեշտ ազգային պետականության շրջանակ ստեղծելու համար:

Պատմության ընթացքում միշտ ել ազգային բուրժուազյան հասել ե քաղաքական ըշխանություն, յուր զասակարգային պետությունը ստեղծել, կովելով կամ նախարարությաց զասակարգերի, կամ իրեն ճնշող ոտարազդի բուրժուազյափ դեմ, քուղարկած ճնշվածների շահերի պաշտպանության, կամ համազգային անկախության շղարշով, վարելով յուր կոիվը պրոլետարիատի յեվ գյուղացիության ձեռքերով:

Նոյն ճանապարհով քաղաքական իշխանության հասավ յեվ հայ բուրժուազյան, նա յեվ յուր անկախ պետությունն ստեղծեց հայ աշխատավորության ձեռքով. նրա հարյուր հազարվոր զոհերի արյան հեղեղների յեվ դիական կույտերի զնով:

Մինչդեռ համաշխարհային պատերազմից հետո պարտված պետությունների մանր ազգերի բուրժուազին զասակարգը կարող եր ազգային պետական որդանիզմ ստեղծել հողթող կոալիցիայի թելազրանքով ու իրական պաշտպանու-

թյամբ, հայ բուրժվազյան չգտավ այդ պաշտպանությունը յուր ձգտումների բոլոր ասպարեզներում: Յերեվանյան նահանգում պարփակված հայկական պետությունը չեր արդարացնում բուրժվազիայի առեվտրա-արդյունաբերական անարգելք գործունեության հնարավորությունները ու կապիտալի զարգացման հեռանկարներ բանում: Հայ բուրժվազյային անհրաժեշտ եր քաղաքականապես ապահով, ավելի լայն տերիտորյա յուր անտեսական կարեվոր գործոնով՝ ծովով:

Ան հայ ուազմաշունչ, հոխորտացող նացիոնալիզի «ծովից ծով Հայաստանի» պահանջի սոցյալ-տնտեսական խմասար: Սակայն յեթե Ռուսահայաստանը դիտավում եր Անտանտի կողմից որպես բարյեր Սնդդրկովկասի յերկու այլ պետությունների հետ միասին կանգնեցնելու Ռուսիայի սոցյալիստական հեղափոխության հնարավոր ընթացքը դեպի մերձավոր Արեվելք և լավագույն դեպքում բազա՝ նպաստավոր պայմաններում սոցյալիստական հեղափոխության դեմ կովելու, Տաճկահայաստանի խնդրում, վոր կապված եր արեվելյան կնճոստ հարցի հետ, ներհակ եյին իմպերիալիստական պետությունների շահերը, վորպես զի արագ կերպով լուծձվեր Սնդդրուտի կամոք Միացյալ Հայաստանի հարցը: Իրերի այս դրությունը ոչինչ իրական յերաշխիք չեր տալիս այ բուրժվազիային, նրա պէտական իշխանության դոյության համար:

Սնիսարիսի եր դաշնակցական պետության նավը արտաքին աշխարհում և յենթակա սոցյալիստական հեղափոխությեան ծավալման սպառնալիքին ու ազգային պետական վերածնության շրջանն ապրող Տաճկաստանի հնարավոր հարվածների: Քաղաքական այդ ալիքների մեջ ընկած տարրերում եր հայ բուրժվազիային Դինիկից մինչեվ Փարիզ, Լոնդոնից Նյու-Յորք, յուր տպահով գոյության խարիսխը վինարելով:

Ամուր չեր նստած իր թամրի վրա դաշնակցությունը և յերկրի ներառում: Կառչած յուր սոցյալական հենարանին՝ զյուղական բոռուցքային տարրին, քաղաքների «գուքանչիության», ապագասակարգային բարոյապես կատարյալ այլասեռման հասած խմբակետության ու մառզերիզմին, նա յուր դեմ ուներ հարյուր հազար հոգագուրկ և սակագահող զյուղացիության, սովորական հանկերում գալարփող, որական հարյուրներով մեռնող գաղթականություն, մերկ ու քաղցած բանվորություն, յերկրի կատարելապես քայլայված տնտեսություն, տանյակ հազար վորբ յերեխաներ:

Դաշնակցական իշխանությունը վոչ միայն յերեք չմտահոգվեց «անկախ» Հայաստանում

հայ աշխատավորության բեկորների համար գոյության ու ապրելու տանելի պայմաններ ստեղծել, լուծել նրա կենսական—անտեսական պահանջները, այլ բոնված հայ պետության աերը տորյալ լայնացման տեհնդով, վոճրագործ «հայրենասիրությամբ» նոր արկածներով պարուբեց այն մղձավանջը, վոր կոչվում եր «անկախ Հայաստան»:

Աղգային անդապրում կոփներ, հարկերի սոսկալի ճնշում, հողային յեկ տնտեսական շինարարության բացակայություն, նոր պարլամենտական կալվածատիրության ծնունդ, առեվտրական և վաշխառու կապիտալի սանձարձակ շահագործում, բանվորության կատաղի հալածում, ավեր ու թալան, մտրակ ու մառզեր, ահա այն ամենը, ինչ կարող իր տալ դաշնակցությունը Հայաստանի աշխատավորության:

Կացության նման նյութական ու սոցյալական պայմանները անուցեցին այն իդեոլոգյական հեղափոխությունը, վոր կատարվեց հայ աշխատավորության լայն շնչաններում 19 թվականին: Այդ կոմմունիստական կուսակցության ծնունդի ու արագ աճման շրջաններ Հայաստանում: Յուր գոյավիճակի պայմանների հետեւ հարկադրված վերագնահատության յենթարկել անցած պատմական ուղին, աշխատավորական առողջ, գառակարգային գիտակցությունը, լքեց ազգային կովի ճակատը. Հիամթափված աղգային բուրժվազիայի տիրապետությունից Հայաստանի տշխատավորությունը ծառացավներա ներկանի յուր տարեկային շարժումով 20թ. և վերջապես 21թ. նոյեմբերին դեկ շուրտեց այդ տիրապետությունը, միացած սոցյալիստական յեղափոխության ճակատին, հանձնելով յուր պատմության նոր գարագլիքի զեկավարման պատասխանատու գործը Հայաստանի կոմմունիստական կուսակցության: Կոմմունիստական կուսակցությունը յուր ուսերի վրա առավ Հայաստանի աշխատավորության տնտեսական ու քաղաքական կյանքի զեկավարման ծանրակշիռ պատասխանատությունը:

Հայաստանի բանվոր-գյուղացիական զանգվածները իրենց իշխանության չորրորդ տարեմուտին հետաղաք հայացք ձգելով յերեք տարվա պատմության վրա, նորից պիտի հաստատեն կոմմունիստական կուսակցության հարազատությունը իրենց շահերի պաշտպանության խընդում, նորից պիտի արձանագրեն կոմմունիստական կուսակցության գերը Հայաստանում:

Յերեք տարվա ընթացքում Հայաստանի և վոչ մի բանվորի ու գյուղացու արյան մի կաթիլ անգամ չհոսեց յանուն կապիտալի. ամոք-

ված են հայ աշխատավոր: ւթյան մարմինի խոցերը. չկա այլյեվս սովի ուրվականը. հողագուրկ գյուղացիության խոշոր մեծամասնությունը ամրացված է հողին, կատարված է հողային ռեփորմը ի նպաստ աշխատավոր զյուղացիության: Բարելավված է բանվորության նյութական դրությունը; զյուղացիական անտեսության բոլոր ճյուղերը վերակենդանանում են ու զգալիորեն զարգանում. քայլայված արդյունաբերության վորոշ ճյուղերը. կենդանություն յեն առել, հիմնվում են նոր ճյուղեր. աշխատավոր մասների կուլտուրական մակարդակը բարձրանում է արագ քայլերով. հետամնաց Ցերեբանը դառնել է յուր կուլտուրական հիմնարկներով ու աշխատանքով բովանդակ հայ աշխատավորության կուլտուրական կենարոնը: Այս ամենը գրավական է և ապացուց Հայա-

տանի աշխատավորության անտեսական և հոգեվոր վերածնության, վորի սոցյալական նախապայմանը նոյեմբերյան հեղափոխությունն երգուածնդված այս յերեք տարվա մէջ կատարած անտեսական, քաղաքական ու կուլտուրական նվաճումներով, Հայաստանի աշխատավորությունը տնօում է յուր իշխանության յերրորդ տարեդարձը անխախտ համոզումով, վորմիջազգային սոցյալական յեղափոխության լիակատար հաղթանակը կլինի և յուր վերջնական հաղթանակը:

Այդ համոզումով նա գիմավորում է չորրորդ տարեմուտը:

Դր. Տեղ-Սիմոնյան

Մուկվա,
23-ն նոյեմբեր 1923 թ.

ՄԱՐԶ ԱՇԽԱՐԱ

Աշխարհ, հարթել ենք արդեն քեզ:
Առել ենք:
Առ ենք:
Եր—
Ճանապարհ:
Ինչքան հանճար կա—գա,
ինչքան ձեռ կա—ձեզ թող ծու—
Չիտայից մինչև Միչիգան
կունք,
կուք,
կուն:
Չեռ, դու յեռա՛,
մի՛տ, դու գտի,
կյանքը—կոան,
կամքը—դինամիտ:
Հանճար, ել թո՛ղ դու անճարին:
Անճար չկա՛ ել:
Եր—
Ճանապարհ:
Աշխարհ, կարո՞ղ ես՝ մեզ ճարի:
Մենք քեզ ճանկել ենք ել,
մենք քեզ ճանկել ենք ել—
առույզ,
արագ,
արի:
Ել մեր հատու
կամքը կտանք—

քեզ, գիտություն,
քեզ, աշխատանք:
Մեր մեջ յեռում ե ախեղերքը:
Մեր կրծքերում ե:
Եր—
Պողացեք:
Մեր կյանքը—կամք ե,
ձի՛րք ե,
ձե՛ռք ե—
կարող ենք հողը սղոցել,
Կյանքն—աերո,
կամքն ողաչու:
Ուզենք—
կուզե՞ք
ուզե՞ք—
արեվը զենիթից մեզ կտա չու:
Եր, ցնդաճնե՞ր,
Մարս, Լուսին, Ուրան:
Մե՛զ լինդացեք:
Ուռա՛, ուռա՛, ուռա՛:
Մենք պրոլետար,
կամքը մեր—սումբ:
ա՛—սոսոս...
—Միշտ հեռո՛ւն, հեռո՛ւն, հեռո՛ւն, հեռո՛ւն:
Յեղիշե Զարենց

923, 24, VII

Թիֆլիս

49798-սի

36359-66

ԱՐԴՅՈՒՆԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ*

Կես դարը բոլորում ե այն ժամանակաշրջանից յերբ բովանդակ չայաստանի աշխատավոր ժողովուրդը գեռ ևս ապրում եր նահապետական կենցաղով, վայելում՝ կալվածատեր-պամեշիկության մնացորդների նվիրագործած արխայիկ կարգերի պառուղը—կարգեր, որ շղթայազերծ պահպանում եր ժողովրդական զանգվածների առաջադիմական յուրաքանչյուր հնարավորություն, ձգտում։ Արտօնյալ դասը, մելիք թէ բեգ, աղալար թե թափադ—իր ձեռքում կենտրոնացրած հողային հսկայական տարածություններ—շարունակում եր միյելնոյն եռանգով սեխմել սակավահող կամ հողագուրկ խաչված գյուղացիության—ոչ միայն հարկերի, տուրքերի կամ այլ պարտաւորությունների ծանրության տակ, այլ և թալանելով նրա ամբողջ վաստակը, ձգել եր նրան պրոֆեսյոնալ աղքատության ճիրանները։

Դեռ աւելին. աստվածային մարդկանց—փարաջավոր պորտաբոյծերի կաստան մյուս կողմեց շարունակում եր կրկին եռանգով ինսկարկել «կրոնասեր» ժողովրդի տգիտության տաճարների ուխտագնացությունը, փառաբանել նրա երջանիկ, խաղաղ, անվրդով հոգին, նահապետական աղաթները, կոչելով ամեն ինչ դեպի հետ, դեպի հինը։

Հասարակական փոխարարերությունները—արտաքուստ պարզ, պրիմիտիվ, —առանց ներքին տնտեսաքաղաքական ներհակ բաղխումների, թեյվառերես մնում ելին սառման կետի վրա, սակայն անսկատելի դանդաղությամբ այնուամենայիվ խորանում, բարդանում ելին։ Յերեկվա իշխանը այսոր սոսկ հողագործ եր, այսորվա թափադը վաղվա՝ մուրացիկը կամ ծառան—այսպիսով կալվածատեր—պամեշիկության մնացորդները տնտեսական անապահովության պատճառով վոչ միայն կորցնում ելին իրենց «կթան, կովը», այլ և հետզհետե հասարակական իրենց դիրքը զիռում փողատիրոջ կամ առյեվտրականին։ Յերեկվա ֆեռդալական մնացորդները—այսոր իրենց հզորությունը բոլոր առանձնաշնորհումներով նվիրաբերում ելին հասարակական նոր ուժի—վաճառական դասին, վոր փաստորեն 70-ական թվականներից դեռ յեպս վարում երազգին՝ բարձր քաղաքականությունը, անորինում նրա վիճակը, բախտը։

* Սույն նույսօն կը մատված նախարան և ընկ. Մելիքի զորք տարի վերատառությանը աշխատվության, վոր մոտ ապագում լոյս կտնանի Մոսկվայում, Խմելագը։

Թեյել առյեվտուրը՝ մանր, ներքին շուկայի գնման ուժը՝ չնչին, արտահանությունը՝ սահմանափակելայնուամենայիվ յերկրի տնտեսական ուեսուրաները, նրանց զարգացման բոլոր հնարավորությունները կենարոնացած եր վաճառական գարությունները կենարոնացած եր վաճառական գարությունները կարողության, փողատեր—վաշխառվի ձեռքին։ Այս հանգամանքը երկար ժամանակ ծծելով յերկրի հյութը, չի սաեղծել արդյունաբերություն, սպեկուլեացիայի հետեւ ընկած՝ չի զարգացրել երկրի արտադրական կարողություննը, չի մշակել նրա արգավանդ դաշտերը, մատը մատին կել խփել բարձր կուլտուրաների զարգացման։ (պլանտացիաները և այլն)։

Վաշխառությունը որպես մի պատուհաս կախված եր աշխատավոր ժողովրդի գլխին, և բոլորությունների տեղադրության արժանի այն առանձնահատուկ համգամանքը, վոր անգամ մեր 70—90-ական թվականների գրական սաեղծագործության ներգործող շեշտը, գիրած մոախիլը առավելապես վաշխառության նկատեղծած ծայր աստիճանի աղքատության նկատերականության ուժին—ավելի շուտ անայնագործական արհեստների վարձարարագիրներն ե, նրա քայլայածությունների արձարագրությունը։

Մանր առյեվտուրը կղզիացած եր հայրենի բնագավառում, ազգային շրջաններից անդին չեր մեկնում իր անուժ թյեվերը։ Քաղաքները՝ չեր մուրի քաղաքային արդյունաբերությունից—անծանոթ մեքենայի, շոգիի կամ ելեկտրականության ուժին—ավելի շուտ անայնագործական արհեստների վայրերի եին նման։ Այստեղ բնակչության խոշոր տոկոսը աշխատում եր սեփական «արհեստանոցներում»—ըստ մեծի մասի խնավի գեանահարկում, նահապետական անգամ նաղարյան մի քանի գործիքներով, առանց վարձու աշխատող ձեռքերի, զուրկ մըշտական սպառողից ու շրջանառությունից—ահայդ արհեստանոցները, վոր պիտի կերպարանափոխեին բնտեսական կեանքը, վրդովեին քաղքենու միհրինակ առորյան։

Ճանապարհների, կապի թե հաղորդակցության, փոխադրական պայմանների անհնարինությունը պարզապես սեղմել եր երկիրը անզորութեան մեջ, պարփակել նրան իր հնամեակելյեվում։

Հասարակական խավերում շերտավորում կամ պիֆերենցիացիա դանդաղկոտության չափ անսկատելի եր չկար կարծեք տնտեսական մի գործոն, որ իթան հանդիսանար ճահճացած անհանդուրժելի պայմանների ալեկոծության, ժողո-

վրդի կուլտուր-անտեսական հառաջադիմութեան։
Զկար խոշոր կապիտալ, արդյունագործություն,
չկար մրցություն, բացակայում եր երկրի անս-
պառ հարստությունների շահագործման ձգտում՝
մնայուն հեռանկար։ Մինչդեռ Հայաստանը — որ-
պես հեռաւոր, հետամնաց մի ծայրագավառ, ոչ
միայն յենթակա եր կենտրոնական իմպերիայի
գաղութային սպանիչ քաղաքականության, այլ
և տեղական նըբամիտ չինովնիկությունը՝ հասա-
րակական տականքների հետ զրկախառնված —
նվիրագործում եր ինքնակալութեան քաղաքա-
կան ձգտումները՝ ոչ միայն կրկնակի կողոպու-
տի մասնելով ժողովրդի աշխատանքը, այլ և մնե-
լով նրա ինստինքտները ու ներարկելով փոխա-
դարձ ատելությեան թույնը՝ դաստիարակում եր
մի վիճվածք։

Սիստեմատիկ աղքատությունը ու ինչքա-
զրկությունը հետզհետե ստանում եր ահավոր
չափեր, կրծում ժողովրդի կենսունակ, թարմ ու
երիտասարդ ուժերը՝ պահպիտությեան ցուպը
տալով բնակչության ձեռքը:

Հայաստանը աշխարհագրական իր դիրքով՝
կանգնած ե արևելքի ճանբաների հանգոյցին:
Սև ծովի ափերից թե Ռուսական տափաստան-
ներից դեպի Պարսկաստան ու կենտրոնական
Անատոլիա ձգվող առևտրական բանուկ ճանա-
պարհները անցնում են նրա ձորերով ու լեռնա-
դաշտերով։ Այս հանգամանքը չեր կարող չան-
դրադառնալ թե նրա առևտրական կեանքի և թե
նրա տնտեսա-քաղաքական դրության վրա։

Զենքի շաջունը, զորքի շարքերը՝ իրենց
ավելածությունների ու կամայականութիւնների
հետ միաժամանակ գարկ են ավել նաև նրա
առևտութիւնը գարգացման, խոշոր գումարներ կեն-
տրոնացնելով այստեղ՝ գեպի իմպերիայի կեն-
տրոնական արդիւնաբերական շրջաններն ար-
տահանելու չնչին արժեքով այն բոլոր բարիք-
ները, որոնց բացակայությունը խոշորապես ան-
դրադառնում եր ոռոսական շուկայի վրա:

Մինչև 70-80-ական թվականները գեռ յեզու պեղի Մոսկով, Վարչավ կամ այլուր չփող կարավանները ու նրանց „խրիտավոր“ տերերը հետագայում այլեվս հարկից ընկնում են, երբ ուռսական արդյունաբերական շրջանները ոռւստածկական պատերազմից հետո (1877 թ.) առանձին եռամսղով կանգ են առնում հայկական գավառների արտահանության վրա։ Սա չեր սահմանափակված միայն սեփական շրջանների բարիքների արտահանությամբ, այլ և Պարսկաստանի ու Տաճկաստանի խորքերից ամենահզոր ու ազում եր ուղարկած կարավաններով տասնեակ,

հարյուր հաղարավոր փթով հում թանգարժեք
ապլանք:

Այսպես Հայաստանի միայն երեք պունկտերից արտահանվել եւ ազգանք, որ Երևանի վրայով անցել եւ հյուսիս^{*)})

	Ճառավայրեցի	Շաբուր Դարաւա- գեազից	Օրդութաթից	Հնդամններ
1891	167000	199000	13864	379864
1892	200000	268000	14395	482395
1893	217000	379000	43664	639910

Միյելվույնը նայեվ՝ Տաճկաստանից։ Մեզ
ինարկե չի հետաքրքում այստեղ թե ի՞նչ է ար-
տահանված։ մենք միայն արձանագրում ենք
առևտրի թեատրած հեղիքը, որ մեզ անհրա-
ժեշտ է հետագա եղբակացութիւնների համար։
Միյելվույն այդ ժամանակաշրջանում երևանի
շուկա և ներմուծած Ռուսաստանից՝ Աղբակալ

1890	թ.	832.616	դ.	ապրանք
1891	թ.	983.257	"	"
1892	թ.	932.535	"	"
1893	թ.	1.797.714	"	," **)

Մեծ մասամբ գործարանային ֆաբրիկատ, կերպարան, երկաթ, շաքար և այլն: Միայն Յերևանի շուկայի արտահանության կարողությունը 1894 թ. համար քաղաքային վարչությունը որոշում էր մօտ 2 միլ. դուրս՝ 6,125,000 ռ. արժողությամբ:^{***})

ի՞նչ են ասում այդ թվերը, անկասկած այն,
որ ոռոսական առևտրական կապիտալը գրեթե
ամբողջովին իր ձեռքն եր առել երկրի առևտու-
րը: Նա այնուհետեւ հետզհետեւ, դանդաղորեն,
ստեղծում է մեր երկրում արդիւնաբերական
ձեռնարկներ,—ի հարկե անհամեմատ նվազ դրա-
մագլխով ու չնչին բանվորական կազմով: Զեռ-
նարկում ե մեքենաների տեղափոխության և
նախակարապետ հանդիսանում Հայաստանի ար-
դունագործության զարգացման ու ծաղկման:

Սակայն այդ պլոյցը և կրյալքը բացակայում
կրյալքը քայլերով, չե թե այստեղ բացակայում
եր շահագործման առաջնակարգ աղբյուրներ,

^{*)} Данилович. Аракская равнина, ст. 791. (Район Тиф-
лисской Эрив. жел. дороги).

***) *Ibid.* ctp. 783.

կամ բանվորական ուժն եր խիստ թանգ ու
պայմանները դժողակ, և կամ վաստակը աննշան,
վոչ. կուլտուրապես հետամնաց Հայաստանը
այդ տեսակետից շատ աւելի հարմարություններ
ուներ: Գաղտնիքը հենց նրանում եր, որ մեր
յերկրի շուկան բացառապես զանվում եր ոռւ-
սական առետրական կապիտալի ճանկերում, վորք
միայն ծծում եր, քամում նրա վերջին հյութը
դեպի գուրս արտահաննելով անգամ այն ամենը,
վոր կարող եր դյուրութեամբ մշակւել սեփական
բնագավառում: Դործարան-ֆաբրիկա կառուցելու
մտքից միշտ հեռու եր առետրական գասը, չե՞
որ ծայրագավառները դեռ ևս ոռւս բուրժվա-
զիայի ու ինքնակալության հանգեպ բարեհու-
սության վկայականը անգամ չունեին:

Սակայն սպառող ու արտահանող շուկան հետզհետե անցնում ենաև արտադրական միջոցների կիրառման զարգացման՝ դոդոջ քայլերով, երեսուն հույսերով բարձրանում ե ծինելույզի փողը, լսվում մեքենայի շաշը... Հայաստանի արդյունագործության զարգացման ընթացքը հիմնականորեն շախկապված ե առավելապես արտաքին, օտար կապիտալի ներխուժման անխուսափելիութեան հետ:

Հարկավ, եթե հետեւենք 19-րդ դարի վերջին յերեք տասնամեռակում յեփրոպական ինդուստրիայի գարզացման, պիտի որ պարզ լինի մեղմամար հասարակությունների կուլտուր-քաղաքական կեանքի զարգացման ընթացքը։ Եւրոպայում կապիտալիզմը այդ ժամանակ իր զարգացման գագաթնակետին եր հասնում։ Սեփական միջավայրում կուտակված հայելեալ կապիտալը այլևս չեր արդարացնում շահագործող դասակարգի խելահեղ պահանջները։ Նա նորագուսային հատուկ համառութեամբ ակնածում եր հեռավոր գաղութային հարսնացվին... Նա ձգտում եր հայրենական «օջախից» դուրս նոր հայրենիք ստեղծել, նոր շուկաներ տիրապետել ավելի վաստակ կուտակելու համար։ Նրա հաղթական մուտքը գեպի տնտեսապես ու կուլտուրապես հետամնաց յերկրները ընդունում եր մնայուն բնույթ և պայմանավորվում եր նրանով, որ այստեղ, ույս հետամնաց երկրներում վաստակը աւելի բարձր եր՝ որովհետեւվ կապիտալը քիչ կար, հողի արժողութիւնը համեմատաբար ցածր եր, աշխատավարձը՝ նվազ, հում նյութերը աժանն*)։ Դիմադիր ամեն փորձ արհետական բնագորություն պիտի կը եր, պալիտիվի ու հետադիմական։ Անդրկովկասը հենց կուսական իր լեռնային «թափած», հարթափալեւ

բից «Հոսող» հարստառթյուններով մեկն եր այն շրջաններից, ուր 80. ական թվականներից կենաքրոնանում, հաստատվում եր յեվրոպական ապահովությունը լսոշոր կազիտալլ:

Անգլո-շվեդական միջոցերը լուսավորում են
Նավթարդիւնաբերություն զարգացման ուղինեւ-
րը։ Թթանախական ու գերմանական կապիտալը
Ուլուսաստանում՝ առանձնապես մեզնում կենտ-
րոնանում ելեռնաբուժունաբերական շրջաններում,
սկսվում է տեհնզոտ աշխատանք։

Հին, նահապետական անխոռով դրախտավայրը, արքայանիստ ու սրբակերտ Հայաստանը սրբան գուգընթաց հետպիտեան կերպնում և իր երեկվա պատկերը: Երկու տասնյակ տարվա ընթացքում (1880—1900) նրա հասարակական կյանքի տեմպը արագացավ, ներմուծված, կաղմակերպած ու կառուցող մեքենաների ու գործարանների շուրջը համախմբվեց հազարավոր աշխատող ձեռքեր, անմիջական արտադրողներ: Տեղահան եղան գյուղական չքավորության շարանները ու հետպիտեան կենտրոնացան թե Հայաստանի և թե Անդրկովկասի արդյունաբերական կենտրոններում:

Հասարակական կյանքը յենթարկվեց հիմնական փոփոխությունների: Կալվածատիրությունը միանգամայն լքեց իր դիրքերը, հողային հսկայական տարածություններ անցան կապիտալիստների ձեռքը: Քաղաքները իրենց կախարդական որբանից անցան առաջ. բնակչութեան թիվը աճեց կրկնակիր*.)

Հայաստանի քաղաքների բնակչութեան
աճումը.

Հաղաքներ	1886			1897		
	Տղ.	Կին	Գումարը	Տղ.	Կին	Գումարը
Երեվան	7823	6915	14738	17345	11688	29033
Աւելսանդրոպոլ	12391	11839	24233	19846	12172	32018
Նոր Բայազետ	3954	3534	7488	4381	4128	8507
Դարս	2077	1862	3939	14476	6415	20891
Նախիջևան	3753	3186	6939	4710	4135	8845
Օբուրդաթ	2331	1868	4199	2611	2318	4929
Հնդկաննոր			61536			104223

Անթիվ ու անհամար «արենտանոցները»—կամ ինչպես պետական ստատիստական ե հրամ-

^{*)} Н. Ленин. Империализм как новейший этап капитализма, № 48, 1923. *Университет*.

^{*)} К. Калейдаръ за 1898 и 1899

ցնում - «Փաբրիկա-գործարանները» իրենց ջատագողներով, աշխատավոր-աշկերտներով չքանում, հրապարակից անհետանում են. - մինչդեռ յերեվան են գալիս նոր կովաններ, կուլտուր-տնտեսական կյանքի զարգացման նոր ելմենտներ:

Դեռ ավելին. կապիտալիզմը ընդ միշտ թաղում և յերկրի ընական հարստությունների շահագործման արխինահապետական փորմանները ու նրա շարժական ուժերը, գործիքները՝ փոխարինելով բարձր տեխնիկայի, շոգիի, ելքարականության, ձեվափոխում և ոյժը, նյութը և մարդկային աշխատանքը հասցնում և անհամեմատ լարվածության, նրբության։ Փոխգում և աշխատանքի և կապիտալի, բանվորի և գործարանատիրոջ մինչ այդ ընտանեկան հարաբերությունը՝ կապիտալիստական տնտեսության ընթացքում բարձրացող շահագործվողների և շահագործողի բարդ փոխարաբերությամբ։ Դարերի ընթացքում սորկացած միաքը—պայծառանում, խրոխատանում և:

Մետաքսագործական, բանբակի, կոնսերվ-
ների, ըլնձի կաշվի, գինեգործության ու այլ
տեսակի արտադրութիւնները ցըված, անջատ-
գործարանները՝ մանր, տնայնագործական շրջա-
նակից անցնում՝ թեվակիոխում են կապիտալիս-
տական շրջանը, ընդունում արդյունագործական
պատկեր:

Սակայն նախ քան արդյունաբերության այդ
և մյուս ճյուղերի զարգացման թվական պատ-
կերին անցնելը, մի քանի խօսքով պարզենք, թե
ի՞նչ փոփոխություններ եր կատարվում դրան
գուգրն թագաբար հասարակական կեանքում:

Այս առթիվ մեր ձեռքի տակ յեղած ստա-
տիստիքական ավյալները վերաբերում են ըստ
ամենայնի 1886 թ. ընտանեկան և 1897 թ.
պետական մարդահամարին, թեյեվ սրանք ել
իրականությունից բավականին հեռու յեն և
խական լինելու համար մնում ե շատ բան
ցանկալ։ Անգամ այդ և ուրիշ ցիր ու ցան աղ-
բյուրների հատ ու կտոր ավյալներով նոյնպես
հարավոր ե պարզել Հայաստանի անտեսական
կյանքում կատարվող փոփոխությունները, յերե-
վան յեկող նոր շերտավորումները, վոր հղի եթին
հասարակական կյանքի առաջմղիչ, կուլտուրա-
կան կովաններով։

Համաձայն 1897թ. ցուցակագրության*) Կովկասում յեղած 104,665 տնտեսություններում աշխատում եին վարձու բանվորներ (Հալված ընտանիքները՝¹)

1 բանվոր —	76,535	տնտ.
2—3 » —	22,836	»
4—5 » —	3,269	»
6—10 » —	1,427	»
11-ից բարձր —	598	»
Ամենից առաջ ակնբախ ե, վոր այստեղ մեծ մասամբ փոքր՝ 1 աշխատող ձեռքով — տնտեսու- թյուններ են, ձեռնարկություններ։ Մյուս կող- մից պարզ նկատելի ե, վոր վորքան բարձրա- նում ե վարձու աշխատող ձեռքերի թիվը՝ ասել ե լովզանանում ե ձեռնարկության արտազրու- թյան շրջանակը — նոյնքան և նվազում ե, հա- մեմտարբար նրանց թիվը՝ ասել ե — մի շարք «գործարան» ձեռնարկություններ» միանում, ձուլվում են կամ ուժեղանում՝ կենտրոնանում են։ Իհարկե այս պրոցեսը առավելապես հատուկ էր քաղաքային տնտեսություններին։	55. Եւ կողման	

Յերեվանի նահանգի անտեսությունների կողմէն պատրացեան կատարվումեր նույնպես արագ*)

Քանի աշխատող բանվորութ	1884	1886	1897	1906	1915
	Փաքչիկա զործ.	Փաքչիկա զործ.	Փաքչիկա զործ.	Փաքչիկա զործ.	Փաքչիկա զործ.
1	15	3505	2376	2215	2007
2—3	276	1611	682	888	512
4—5	236	73	387	36	60
6—7 և պարզ	15	31	40	82	28
	542	5220	3485	3221	2607

Առաջին հայացքից կարելի եր յեղբակացներ,
վոր Յերեվանի նահանգում գործարանային
կյանքը զարգացել ու ծաղկել ե 1880-ական
թվականների կեսին և այսուհետեւ թեք գծով
է 5220-ից մինչեւ 2607-ի։ Մինչդեռ այս
տեղ կատարվել ե ու զարգացել մինույն պրո-
ցեսը, — մանր տնտեսությունները քայլայվել
ձուլվել՝ կոնցենտրացիայի են յենթարկվել մեծ
մասամբ, արհեստանոց «Փարբիկա» գործարան-
ների» խոշոր տոկոսը — ամեն տեղ մոտ ^{2/3}-ից
ավելը — 1 վարձու բանվորով՝ հենց իրեն տիրո-
ջով բնականաբար չդիմանալով կոնկուրեն-
ցիայի, զուրկ արտադրությունը բարձրացնելու
հնարավորությունից — պիտի տեղի տար նոր
տիպի գործարան — արհեստանոցերի հանդեպ,
ուր մեքենաների շուրջը կենտրոնանում ելին ա-
վելի թվով բանվորներ, վոր այս հանգամանքը

^{*)} Первая всеобщая перепись Рос. Империи, изд. 1905 г. в Календар-ѣ шашѣдѣ юшварѣнѣ.

բարձրացնում եր լսու ամենայնի յերկրի արտա-
դրությունը և զարկ տալիս արդյունաբերության
զարգացման, ինչպես և առանձին կուտարա-
ների կատարելագործման—դա ակհնայտնի ե
այն հանգամանքից, վոր չնայած այդ «Փաբրիկա
գործարանների» գլխավառույթ «կրճատման» վոչ
միայն չի նվազում նրանց արտադրությունը (աեւ
հետեւյալ աղյուսակը) այլև բարձրանում եւ Միե-
նույնը նաեւ աշխատող բանվորների թվի վերա-
բերյալ, վորը Յերեվանի նահ. 8707-ից (1886 թ.)
իջել եր 6632-ի (1908) և 4738-ի (1915 թ.)—
մինչդեռ արտադրությունը կը կնապատկվում, եւ
ուապատկվում եր (1915 թ.): Պատկերը ավելի լրիվ
կլինի, յեթե դիտենք հետեւյալ աղյուսակը:—

ՀՆԱՀԱՆ- ԳՐԱՄ	1884	1886	1888	1897	1908	1915	
						Արտադրության գումարի պահանջման մոգման տոկոսը՝ արտադրության 1000 ս. և բանվորության քանակի 1000 ս.	Եղանակակի պահանջման մոգման տոկոսը՝ արտադրության 1000 ս. և բանվորության քանակի 1000 ս.
ԲԱՐՁՐԻ ԱԱՀ. * ՔԱՂ.	833	3745,5	2138	419	22237	10545	1206
ԹԻՖԼԻՍԻ ...	1002	8933	5015	947	7045	7148	3798
ԳԱՆԴՎԱՐ. ...	2202	1298	6878	2205	3059	9267	1761
ԵՐԵՎԱՆԻ ...	542	216	2410	5220	1507	8707	3485

***) Ապրանձ կազմել անք Է. Կալենդարի 1886—1917 թ.
Առջևից: 1915 թ. միքարերի ավ Թվոր Կուբիսիս յին մէ յինք
սիրու աշխատառութիւն սահմանափակ:**

1) Բագրի Նահանգին վերաբերեալ տվյալները երբեմն գալու բն բաղադր, երբեմն միացնում, իսկ պրատի և շահ պարագաները պատճենաբառություն ունենալու համար կամ բաղադր կամ թու նահանգը: Այսուհետ թվերը վերաբերությունը ոչ թե 1908 թ., այլ 1907 թ.

2) Դանձակի Նահանգը երբեք 29.195 բանվոր չի ունեցել:
Մրանից 18.392 բանվոր վերապրված են Լակրիճնոց պատճենագործության մեջ:

Հիշատակած շրջանների արդյունաբերության զարգացման չափաղանց հետաքրքիր նկարագիրն և տալիս այս ազյուտակը Բագուն նավթարդյունաբերության կենտրոնը հակայական քայլերով առաջադիմում ե թե «Փաբրիկա գործարանների» ու բանվորության թվով և թե նամանավանդ արտադրությամբ, որ ինչ որ տաճնյակ միլյոններից համարում ե երկու միլլիարդի։ Թիֆլիսի նահանգում առաջին տաճնամյակում (1886—1897) ձեռնարկությունների թիվը կրկնապատկում ե՝ արտադրության նոյնությամբ, մինչդեռ հետագա 10-ամեակում կրճատվում են ձեռնարկությունները ^{1/3} թուով արտադրության նոյնությամբ և վերջապես վերջինիս գումարի բարձրացումով ու բանվորության թվի նկատելի նվազմամբ։ Այս միենոյնը կատարվում է նաև Գանձակի և Յերևանի նահանգներում ավելի ուղիելի՝ ձեռնարկությունները գլխապտույտ արագությամբ նվազում են, մինչդեռ արտադրության գումարը կրկնապատկում է Գանձակում՝ բանվորության թվի նկատելի աճումով (1897 թ.=8724, 1908 թ.=29,195—18.392=10.803), Յերևանում՝ սրա նկատելի կրճատմամբ։ Ասել ե, թե՝ «կրճատվող» Փաբրիկա-գործարանները կատարվում են առավելապես ի հաշիվ մանր-սեփականատերերի անթիվ տնաբույս արհեստանոցների՝ միաժամանակ ավելանում են տեխնիկայով կազմակերպվող գործարանների կամ արհեստանոցների թիվը՝ կենտրոնացնելով բանվորության, շահագործելով նրա ուժն ու աշխատանքը՝ բարձրացնում են արտադրության գումարը։

Արհեստավորությունը, համքյարությունը,
արդեն 19-րդ դարի վերջերին իր մայրամուտն
եր ապրում։ Նրա խոշոր տոկոսը սակավահող
գյուղական գանգվաճներից եր, այս ասպարեզում
ել կորցնելով տնտեսական ամուր պատվանդան
—նա պիտի մեկ ձեռքը զարկեր կրկին հողին,
մեկ պիտի չնչեր զործարանային մուրն ու կեղ-
ար։ Իհարկե, այս պայմաններում «ազգի» ամ-
բողջության երկունքով բռնված հայ դուքան-
չիությունն ու հոգեվոր բարիքներով սնված՝ սե-
մինարիստ՝ կղերաշբուրժվական ինտելիգենցիան
բարձրացրեց վայնառուն «հայրենական ոջախը»,
«Լեզուն ու հավատը» մոռացող փաստի առթիվ։
Առևտրականն ու հոգեվոր զասը որհնեցին,
փառաբանեցին այդ բողոքը, սուկայն ո՞վ և ո՞ր
ուժը կարող եր կանգնեցնել պատմության ա-
նիվը, արդյունագործության զարգացումը, քա-
ղաքների, կուլտուրայի, արդյունաբերական
կենտրոնների մոգական ոյժը, որ 100-որ
վերստերից տեղահան եր անում կիսաքաղց

մարդկանց, հարվածում նահապետական արխայիկ մնացորդների բեկորներին և ձգում իր առողյա մասսայական առ ու զեռի պտույտներում...

Հրապարակի տերը առևտրական դասն եր, վոր կինտրոնացած եր առավելապես քաղաքներում: Նա հասարակական կյանքի յուրաքանչյուր յերեվոյթ իր գերիշանության եր ենթարկել: Դա այսպես ասած մեր նորակադմ առևտրական բուրժվագիան եր — սոցյալական մի ուժ, վոր յերկրի արդյունաբերության, ֆինանսների ու առևտրական զարգացման բոլոր ճանապարհները գրկած թելադրում եր իր կամքը հասարակական ամբողջին: Յերկրի խորքում նա չեր հյուսում իր բունը. կտցահարելով՝ հավաքում եր հայկական այգեստանի հյութը՝ յերբեք չինայլով նրա կոկոնների բողբոջը:

Յեկ միայն այն ժամանակ, յերբ ոտար կապիտալը ձեռք ե մեկնում յերկրի անթիվ հարստությունների շահագործման, արտադրական ուժերի կազմակերպման — դրամական խոշոր գումարներ մուտք են գործում յուրաքանչյուր ասպարեզ՝ գեն վանելով այլյեփայլ խոչնդուներ՝ յերեվան են հանում վոչ միայն գետնի խորքերում թագնված հարստությունները, այլև խթան հանդիսանում ժողովրդական տնտեսության տարբեր մշակույթների զարգացման:

Արդ՝ ի՞նչ եր յերկրի արդյունաբերության առանձին ճյուղերի պատկերը մինչ այդ և զրուից հետո:

Բամբակի արդյունաբերության զարգացումը, վոր ներկայումս ժողովրդական տնտեսության կարեվոր ինդիրներից մեկն ե, չեր նկատվում, վոդպես առաջնակարգ կուլտուրա: Ինքնամփոփ չայստանի դաշտավայրերում նա մշակվում եր նահապետական միջոցներով և նկատվում իբրև երկրորդական, լրացուցիչ հանգամանք յերկրագործությամբ զբաղվող բնակչության համար: Մի քանի տասնյակ կամ հարյուր հազար փութ բամբակը արտահանվում եր գեղի հյուսիս, հազար ու մի փոխազրակտն դժվարին պայմաններում: Մինչդեռ Ռուսական տեքստիլ արդյունաբերության ազենտները վաղուց արդեն Յերեվանի բամբակի միջոցով զիղել ելին պատկառելի գումարներ: 1884 թ. Մարզով և ընկ., քիչ հետո Անդրեյ Կարազինկին՝ խոշոր զբամատերերը բացեցին Յերևանում և Դարբաւագ անձ Դանիլովիչ:

այսն գյուղերում: Շուտով ավելանում են նաև յերեք առևտրական ֆիրմաներ՝ Մոսկվայից, Վարշավից և Թիֆլիսից: Մի քանի շրջաններում բաժանվում են Ամերիկայից բերած սերմ տեսակները ազնվացներու նպատակով: Բամբակի արգունաբերությունը կայուն հիմքեր ե ստանում և տարեց տարի զարգանում^{*)})

1890 թ. Աղստաֆայի վրայով արտահանած և Յերեվանի բամբակ

386.346 դ.**))

1891 » » 368.964 »

1892 » » 409.811 »

1893 » » 469.885 »

1894 » » 500.000 » ***)

Այլ կերպ ասաց տարեկան 4 միլիոն դ. արժողութեան:

Այսուհետեւ սպիրտի և կոնյակի արդյունաբերությունը նմանապես խոշոր փոփոխություններ ե մացրել յերկրի խնեգործության զարգացման, մշակման մեջ: Նախկին «գործարան» — այգետիրոջ մառանը՝ առանց մեքենայի, մաքրության կամ զտման — փոխարինվում են 80 ական թվականների վերջերին կառուցվող խնական գործվականների վերջերին կառուցվող ինկական գործարաններով, վոր միաժամանակ մշակում են նաև այգեգործությունը և բարձրացնում խաղողի կուլտուրան. 900-ական թվականներին Ռուսական միջոցով դառնալու կամքերը այդ գործարանները, կահավորեց արոնացներով այդ գործարանները, պատահական նշամի գործարանն, որ ստացավ համառուսական նշամություն:

Սպիրտի արդյունաբերությունը առանձին դարեւ և ստանում 90-ական թվականներից^{****)}

1889 թ. 181 գործ. պատր. և 2.341.736 դր.

1890 » 172 » » 2.474.448 »

1891 » 231 » » 4.541.135 »

1892 » 274 » » 5.701.169 »

1893 » 500 » » 8.569.593 »

1900 » — » » 8.500.000 »

1908 » — » » 9.200.000 »

*) Տեղեկութեանները եւ թվերը բահված են Դանիլովիչ:

Արակսական (Բայօն և տ. ձ.) էջ 654, 667, 766.

**) 1890 թ. նուժը եղել է 504.550 դ., տես Կ. Կ. 1897 թ.

****) Համաձայն Երեւանի սահացային վարչութեան 1894 թ.

Նախնական ստացական Արակսական, էջ 783.

*****) Ibid, էջ 700—702,

1900-ական թվականներից գործարանների թիվը նվազում է. իսկ պատրաստված սպիտակ 80 % վերապահվում եր 4 գործարաններին (Յեղեկան, Ղամարլու):

1892 թ. արտահանվել է 2.584.043¹⁾ դրամ.

1893 " " " 3.434.673²⁾ "

Հետագայում՝ յերկաթուղու բացման շրջանից սկսած արտահանվել է մինչև 6.000.000 դր. իսկ մաքուր կոնյակի արդյունարերությունը տարեց տարի կրկնապատկվել է՝

1900 թ. արտադրած է 283.000 դրամ.

1902 " " " 845.000 "

1904 " " " 3.229.000 "

1906 " " " 2.387.000 "

1908 " " " 4.824.000 "

Սրանից արտահանվել է մինչև 90%³⁾:

Մինոյն ժամանակաշրջանին է վերաբերում նաև մետաքսի, կաշի արդյունարերության կատարելագործումը։ Յերկրի աշխարհապետական դիրքն ու ուրույն պայմանները միշտ հանդիսացել են այս ճյուղերի զարգացման նախադրյալներ։ Սակայն և այնպես արտադրության այս ճյուղերում այն չափով չկենարոնացավ արդյունագործական կապիտալը, վորքան լեռնարդյունարերական շրջաններում։

Յեթե կարծ ժամանակամիջոցում բարձրանում ելին վիշկա-վիշկայի հետեւ, գործարաններ, ելեքտրակայաններ՝ յերկնաբարձ ծխնելույղներով կախարդական Ապշերոնում, ապա միաժամանակ և միեվնույն արագությամբ արդյունագործական կապիտալը ողակեց Զիաթերի, Գետարեգի, Ալահվերդու, Ղաթարի լեռնահանքային ռայոնները։ Այստեղ, այս բնագավառում պիտի վնասրել խոշոր արդյունագործության կրառումը, վոր միաժամանակ իր շուրջը կուտակեց հազարավոր բանվորության, զարկ տվեց յերկրի անտեսական կյանքի առաջննթացության։

Հայաստանում պղնձաձուլարանական արդյունաբերությունը զարգացման հետեւալ պատեհելն երներկայացնում մինչև ֆրանսիական կապիտալառաների մուտքը (1887 թ.), այնուհետև մինչև Անգրկովկասյան յերկաթուղու կառուցումը (1898-9) և վերջապես հեղափոխության նախորդակին։

ԹՎՏՎ	1887 ⁴⁾		1897 ⁵⁾		1900 ⁶⁾		1901 ⁷⁾		1904 ⁸⁾		1906 ⁹⁾		1907 ¹⁰⁾	
	Հանք	Մարտուն պղնձի գ.	Հանք	Մարտուն պղնձի	Հանք	Մարտուն պղնձի								
Ալանիլիրուայիլ Շամիլ.	—	15.00-20.000	—	45.00-60.000	5431.08	19652	2089650	59769	—	—	1923944	88762	3673594	1237341/2
Դաբաթարի բուօն հանքի բուժ.	—	—	—	—	33339	259160	325418	57820	—	63576	311115	55700	548491	724769/40
Ծաղկանը	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4.222005

1) Арг.-Долгоруков, Борчалинский уезд (Район и т. д.)

2) К. Календарь за 1898-99.

3) Ibid за 1902 г.

4) Ibid за 1903 г.

5) Дело за № 268, Кавказск. Горн. Управл. (չ. ժ. Տ. թ. 2).

6) К. Календарь за 1909 г.

7) Ibid за 1910 г.

Թե ի՞նչ արագությամբ եր շահագործվում հանքային հարստությունը՝ պարզ եւ այս թվերից—իսկ թե ի՞նչպիսի պայմաններում եր ընթանում աշխատանքը՝ դրա մասին մենք կխոսենք իր տեղին: Նկատենք, որ 1906 թ. ստացված մաքուր պղնձի գումարը անհամեմատ նվազ ե երկու տեղում ել՝ շնորհիվ այն հսկա գործադունքներին, վորին կնվիրենք զեռ ևս շատ եջեր: Այս են ցույց տալիս պաշտոնական թվերը. մինչդեռ ստացվածի իսկական գումարը գերազանցում եր ազմինիստրացիայի հավաքած այս պատշաճ տեղեկություններից: Միջանկյալ նկատենք նաև այն, վոր լեռնարդյունաբերական այս յերկու կենտրոնները հայաստանի գյուղերից, Պարսկաստանի հյուսիսից ու այլ շրջաններից կենտրոնացրել եին աշխատանքի մի համեստ բանակ՝ 6-7 հազար բանվորների՝ իրենց շուրջը:

• Քարաղի արդյունաբերությունը նոյնպես
շարժման նշաններ եր ցուցակը ըստ:

Յերկանի և Դարսի ըրջանների հանքերը ալ-
ապրել են*)

1897	$\mu.$	—	1.504.285	$\mu.$
1898	"	—	1.955.534	"
1899	"	—	1.820.724	φ
1901	"	—	2.604.969	"

Ակներեվ ե, վոր 19-րդ դարի վերջին յերկու տասնամյակում Հայաստանի ժողովուրդներին այլասեռող նահապետական անտեսության վարագոյրը բարձրանում եր վեր. մերկացած հասարակության լճացած կյանքը յենթարկվեց ցընծման. մեռնում եր հինը. մոռացվում յերեկվա առողյան, նահապետական «զբախտը» իր բնակիչներով «սայթաքման» ուղին եր բռնել. Յերկրի անսպառ հարստությունները շահագործվում են, առանձնապես լեռնարդյունաբերությունը խոշոր թոփքով առաջ եր վազում և վերջապես կուսական կոռու ձորերով 20-րդ դարամուտին ձգվում եր վոլորապտույտ յերկաթուրզու գիծը գեպի Ալեքսանդրովը (1899 թ. II. 7-ին) և ապա Շորագեալի լանջերով մեկ դեպի Դարս, մեկ դեպի Յերեքան (1901 թ. սկզբին) — Զուլֆիա (1905թ.)

^{*)} К. Календарь за 1901 и 1903 г.г.

Այդ համեմատ մասնավոր կապալառուի ծնողին ենին գտնվուա-
կապալավարքը ընդհանութ հաշվով հավասար եր մոտ 80.000 պուր.
(Ք. Կալենձը՝ աշ 1909 թ.)

Կուլտուրական խոշոր մի նվաճում եր յերկաթուղու ճամփան:*) Նա վոչ միայն տնտեսական զարգացման առնավատչյա եր, այլև բանվորական շարժման ուղեհարթը: Գծի կառուցողբանվորությունը փաստորեն դաստյարակել, կրթել ե հազարավոր գյուղական չքավորների, վոր մի կտոր հացի համար՝ թողած գյուղի ողան թե քուչան գնում եին բանվոր դասնալու, մշակություն անելու:

Աշխատանքի այդ բնագավառներում դաս-
տյալակված՝ և կրկին դաշտերի կուրծքը պատռող
արորի մաջին տիրացած աշխատավոր գիւղացի-
ության շաբքերում պիտի վնատրել հեղափոխա-
կան ավյուն։ Իսկ արդյունաբերական շրջաննե-
րում՝ աշխատանքի շահագործման պրոցեսում
դաստիարակված, տարիների ընթացքում կրակի
ու շոգիի առաջ խրոխտ կանգնած Հայաստանի
բանվորը — յերկրի ներսում թե ոտարության մէջ,
յերկաթուղու բուժերին կոթնած, թե պղնձի շա-
կի առաջ կարմրատակած, 100-ը վերստերի վրա
կարմիր-կանաչ ֆլագները ձեռքին՝ յերկաթուղու
գծերը կարգավորող, թե յերկրի խորքը փորող—
մինոյն ե՝ դարբնել եր գասակարգային շաղախի
միջ յուր միտքը, գիտակցությունը։ Յերկու այդ
միջավայրերում մնվել, զարգացել և Հայաստանի
բանվորական շարժումը՝ մեկ տեղ նա կանգնել
ե մասսայական շարժման զլուխ։ միւս տեղ,
ձուլվել ընդհանուր բանվորական ընտանիքի
ձգառություններին։ Նրա պայքարի յերերուն փորձե-
րը սկսվում են ՀՀ դարի սկզբից։ Տարուրե-
րություններ, պարառություն թե հաղթանակ՝ եղել են։
Ալահվերդին, Ալեքսանդրոսովը, Ղաթարը,
Թիֆլիսից Ղարս-Զուլֆա՝ վերից վար ձգվող յեր-
կաթուղին իրենց հազարավոր աշխատավորու-
թյամբ հանդիսացել են ու դեռ կմնան Հայաս-
տանի բանվորական շարժման լուսավոր կան-
թեղներ։

Հոկտեմբեր 23 թ.

BtP. UtUhp.

**) Պատմում յն, որ եթք Լոռվա ծորեսում կառուցված եք յերկաթուղարիծ, ընչափա գուլացիք բանաստեղծ Յով. Թումանեա-նի պիտի աղմուկ յեն բարձրացնում յեզ հողընդուռ շան- ի պիտի պատման աղմուկ, որ յերկաթուղին վասից քացից—ոչ դիմանում պատմաբանելով, որ նա կթալանի երենց շնորհ Լո- մի ոգուն չի բերելու նրան, վոր նա կթալանի երենց շնորհ Լո- մին, կլորութիւն նրա կուտանին անտառները.. Համարսականներ յեն կազմում, պիմու յն ուժ նարին ե, վոր երենց վլիս ճողանեն կայս փոքրանքը, նրա իերեն ու շառ: Յնանելով ոյնին պահան ճա- պահ փոքրանքը, նրա իերեն ու շառ: Յնանելով ոյնին պահան ճա- պահ տիկանը նրանք պիտի պահան ճապահ բան ու սրիշու շն Յով տիկանը նրանք պիտի պահան ճապահ բան ու սրիշու շն Յով:

ՅԵՐԵՔ ՏԱՐՎԱ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՏԱՆՈՒՄ

ՅԵՐԵՔ տարվա ընթացքում Խորհրդային իշխանության տնտեսական շինարարության գլխավոր առանցքն է յեղել գյուղատնտեսության և արդյունագործության վերականգնումն ու աստիճանական զարգացումը:

Հայաստանը գերազանցապես յերկրագործական յերկիր է. նրա ազգաբնակության $83,4\%$ կազմում և գյուղացիությունը. Հայաստանի գյուղատնտեսության մեջ գլխավոր տեղը բռնում է հացահատիկների կուլտուրան, սակայն բամբակագործությունը և այգեգործությունը նվազ նշանակություն չունին. Համաշխարհային պատերազմի և ազգամիջյան կոտորածների հետեւանքով գյուղատնտեսությունը զգալի կերպով քայլայվել եր. Կրամավել եր ցանքի տարածությունը, գյուղացիությունը զրկվել եր մեռած և կենդանի ինվենտարից, թողել բամբակի մշակոյթը, լքվել ելին այգիները:

Դաշնակցության իշխանության ժամանակ Հայաստանի ցանքսերի տարածությունը 1920 և 1921 թ. 115 հազար որավար եր. յեթե միջին բերքը հաշվենք յերեսուն փութ, նշանակում է, վոր գյուղացիությունը այդ տարիներին տարեկան 4 միլ. 45 հ. փութ հացահատիկ և ստացել, մինչդեռ Հայաստ. ազգաբնակության հացի մինիմալ պահանջն է (10 փութ տարեկան շնչին նորմայից յենելով) 12 միլ. փութ: Բամբակագործությունը, որ 1915 թվին Յերեվանյան նախկին նահանգում, ներառյալ նախկինի գավառը, տալիս եր $7,3$ միլիոն փութ սուքլու հումք բամբակ, կատարելապես ընկել եր, 20 և 21 թ. վոչ մի որավար բամբակ չեր ցանել գյուղացիությունը. նույն վիճակում եր և այգեգործությունը:

Գյուղատնտեսության վերականգման և սովոր յաղթահարման գլխավոր նախապայմանն եր ցանքի տարածության լայնացումը: 1922 թվին Խորհրդային իշխանությունը բաշխելով մոտ 300 հագար փութ սերմացու, հասցնում է ցանքսի տարածությունը մինչ $200,000$ որ. և 1923 թ. գարնանը ու աշնանը ավելացնում $10\%-ով$. ցանքսի տարածությունը աստիճանաբար լայնացնելով Խորհրդային իշխանությունը ձեռք է առնում միաժամանակ վոռոգման գործը: Հայաստանի վարելահողերի $1/5$ -ն է ջրվում վոռոգման նախկին ցանցով. մյուս $4/5$ -ը յենթակա է մթնութային կամայականության, և վորովհետեւ Հայաստանի կլիման չափազանց աղքատ է առաջանական տեղումներով, յերաշոը Հայաս-

տանի գյուղատնտեսության սովորական յերեվոյթն է: Խորհրդային իշխանության ձեռնարկած վոռոգման լայն աշխատանքի նպատակն է վոչ միայն վարելահողերը հաճախակի յերաշտից աղատ պահել, այլև ինտենսիվիկացիայի յենթարկել անջրդի հողերը և կուլտուրական բույսերի, գլխավորապես բամբակի մշակման լայն հնարավորություններ ստեղծել:

1921 թվի վերջից Խոր. իշխանությունը ձեռնարկում է նոր ջրանցքների կառուցման. 1922 թվի մայիսից սկսվում է Եջմիածնի ջրանցքի կառուցման աշխատանքը. և վերջանում 1922 թվի մայիսի 1-ին: Ջրանցքն ունի 21 վերստ տարածություն և ջրում է 3000 որավար չափազանց բերքի հողաշերտ. 23 թվի գարնանից ձեռնարկվում է Շիրակ ջրանցքի կառուցման, վոր յուր սկիզբն է առնում Արփաչայից, Ալեքսանդրովովովից 12 վերստ հեռավորության վրա. Ջրանցքն անցնում է $2^{1/2}$ վերստ տարածություն գետնի տակից, կարծը քարերի միջով, և Խորհրդային իշխանությունը փորում է այդ քարերի կուրծքը՝ Շիրակի ամայի գաշտերին ջուր տալու: Ջրանցքը հավանորեն պատրաստ կլինի 1924 թվի գարնանը և կծրի 25,000 որավար. Նա առաստ յելեկտրական լույս կտա Ալեքսովին, շրջակա գյուղերին և եներգիա՝ Ալեքսանդրովովում կառուցվող տեքստիլ գործարանին: 1923 թվի փետրվարին սկսվեցին Յերեվանի Մարքի ջրանցքի կառուցման աշխատանքները և ավարտվեցին մայիսին. այդ ջրանցքը ջրում է 1000 որավար քաղաքապատկան հողամաս և նրա հոսանքի վրա կառուցվում է այժմ Յերեվանի 5000 ձի ուժի յելեկտրական կայարանը. ձեռնարկված է եղջելլարի—(3000 որավար), Սարդարաբաղի փոքր ջրանցքի—(8000 որավար), և Արագգայանի խոշոր ջրանցքի ($15,000$ որավար) կառուցման: Բոլոր այդ ջրանցքները կառուցվում են Խորհրդային իշխանության միջոցներով. միայն Արագգայանի ջրանցքի համար Խորհրդային Ռուսաստանը նվիրել է $600,000$ ր. ոսկի:

Գյուղատնտեսության վերականգման կարեվոր նախապայմանն եր և գյուղացիությանը գյուղատնտեսական գործիքներ ու լծկան անսուններ մատակարելու հարցը: Հայաստանի գյուղացիությունը, գաշնակցական կառավարության որոք, 19-թվականին ուներ 42 խոտաքաղ 3 ցանող և 3 հնձող մեքենա. պրիմիտիվ, յերկրագործական գործիքների կիրառումը մի կողմից

պահանջում ե Հայաստանի գյուղացուց մեծ աշխատանքաժամանակամիջոց, մյուս՝ կողմից հողի արտադրողականության չափը պահում ե ստատիկ գրության մեջ. Հայաստանի կառավարությունը Խորհրդային Ռուսաստանից 1921 թվին ստանում ե 1000 յերկրագործական գործիք և բաժանում աշխատավոր գյուղացիության: 1923 թվից Հողգործկոմը միջոցների ե գիմում յերկրագործական գործիքների խոշոր քանակ ստանալ Ռուսաստանից և Գերմանիայից: Մյուս կողմից Յերևանում հիմնված մեխանիքական գործարանը պատրաստում ե և նորոգում յերկրագործական գործիքներ:

Հայաստանում զգացվում եր լծկան անսառների խոշոր պակաս: Մինչդեռ 1914թ. նախկին Յերեվանյան նահանգում կար 2,699,644 խոշոր և մասնը եղջյուրավոր անասուններ, 1922թ. այդ թիվը եջնում է 722,932ի, 1914թվին ամեն շնչին գալիս եր 0,6 խոշոր անասուն, 1919թվին արգեն 0,2, իսկ 1922 թ. 0,6. ուրեմն խոշոր լծկան անասունների թիվը 1922 թվին համառման գրեթե նախապատերազմյան նորմային. այդ պիտի բացատրել նրանով վոր մի կողմից 1921—1922 թվին պետությունը տվեց գյուղացիության 1500 գլուխ անասուն, մյուս կողմից գյուղացիության տնտեսության զարգացումը միջոցներ և տրամադրում լծկան անասուններ գնելու: Հողագործության վերականգնման հետ միասին հողային կոմիսարյատը ձեռնարկում է 1922 թվից հողաշինարարության լայն աշխատանքներին և հողագործկ գյուղացիության ամրացմանը հողին: Հողաշինարարական աշխատանքները գրեթե վերջացած են բոլոր գավառներում. հողին և ամրացված մոտ 100,000 գաղթականություն:

Հացահատիկային բույսերի հետ միասին Խորհրդային Հայաստանում 1922 թվից վերականգնվում են բամբակագործությունն ու այդեղործությունը: Մինչեւ 1920 և 1921 թ. վոչ մի որակար բամբակ չեր ցանված. 1922 թվի գարնանը ցանվում է 750 որակար. իսկ 1923 թվին 5,000 որակար. բամբակագործության վերականգման համար կառավարությունը դիմում է խրախուսական միջոցների. 1922 թվին բաց է թողնում գյուղացիությեան 40,000 ըուբի ոսկով վարկ, իսկ 1923 թվին Հայաստանի և Ռուսաստանի «Գրախու» բամբակագործական ընկերությունը տրամադրում է 150,000 ր. ոսկով վարկ: 1923 թվին Հայաստանը տալիս է 90,000 ֆութ բամբակ: 1918—1921 թ. ընթացքում Յերեվանի և Եջմիածնի գավառների այգիների տարածությունը, վոր 1914 թ. համառում եր 7761 որակար:

վարի, կրծատվում ե մինչեւ 6637 որավար. և 1922
թվի գարնանից այդ մակարդակը սկսում է լայ-
նանալ: Մյուս կողմից վերականգնվող գինու և
սպիրտի արդյունաբերությունը խթան է հանդի-
սանում այդիների ինտենսիվ մշակման:

թւ 1921—1923 թվի ընթացքում վորչափ
վերակենդանացել ե գյուղական տնտեսությունը,
այդ ցուց է տալիս միաժամանակ և պարեն-
տուրքի չափը այդ տարիների ընթացքում. 1921
թվին հավաքված է 100,000 փութ, 1922 թվին
600,000 փութ, իսկ 1923 թվին 750000 փութ.
1921 թվին հացահատիկների բերքն եր 4 միլ.
փութ 1922 թվին 8 միլիոն, իսկ 1923 թվին 9
միլիոն փութ:

Խորհրդային կառավարությունը տնտեսական շինարարության խոչոր մասը ծանրացնում ե և արդյունաբերության վերականգնման վրա, զոր կատարելապես մեռած եր Խորհրդային իշխանությունից առաջ: Անգործ եյին լեռնահանքերը, անգործ եր Ն. Շուստրվի գործարանը և միշտ մասը գործարաններ: Լեռնային արդյունաբերության գավառում ժողովրդական տնտեսության խորհուրդը մի կողմից հավաքում ե Ղաթարի հանքերի (Զանգեղուրում) ցրված ու կողալտված կայքը. իսկ յօրու կողմից գործի ձգում լոռվանախկին ֆրանսյական ընկերության պատկանող հանքերը. 1921թվից արտադրությունը վերսկսվում ե կոռվա պղնձահանքերում. սակայն խոշոր կապիտալի բացակայության պատճառով գժվար եր անմիջապես ձեռարկել պղնձի արտադրության, ուստի ժողովնախորհուրդը աշխատում ե արտադրել այն, ինչ հնարավոր եր եղած միջներով. գործարանները 1922թվի հունվարի ջոյներով. գործարանները մեկը արտադրում են մեկից մինչև հոկտեմբերի մեկը արտադրում են 88.550 փ. ծծմբային կալչեղան, 780 փութ պղնձե կուպարոս, 5.424 փ. ծծմբային թթվուտ., 872 կուպարոս, կարբիդ և այլն: Համաձայն 1922-23 նախականի կարբիդ և այլն: Համաձայն 1922-23 նախականի տարվա ծրագրի արտադրության չափը հաշվային տարվա ծրագրի արտադրության չափը պիտի լինի 200.000 փ. ծծմբային կալչեղան, 4.000 փ. պղնձե կուպարոս, 12.000 փ. ծծմբա թթվուտ, 2.400 փ. կարբիտ և այլն: Արտադրած այդ նյութերի մեծ մասը արտահանվում է Ռուսաստան և գլխավորապես Բաքու ու Հայաստանի ակտիվ առևտրական բալանսի ստեղծման նպատակում:

Պղնձահանքերից զատ ժողանախորհուրդը 21
թվից ձեռնարկեց և ազգայնացրած վեց գինու
ու սպիրտի գործարանների արտադրության։ Ազ-
գայնացրած բոլոր գործարանները կազմում են
մի տրեստ «Արարատ» անունով։ Մինչ խորհր-
դային իշխանությունը գրեթե անգործ այդ գոր-
ծարանները 1921—1922 նախահաշվային տար-

վա ընթացքում արտադրել են 35.000 դոլ գինի, 280.000^o ողու սպիրտ, 80.000^o ողի և ոեկտիֆիկացիոն սպիրտ — 130.000^o. 1922-23 թվին ավելի ծավալվել ե մանավանդ գինու արտադրությունը:

Խորհրդային կառավարությունը կարգի ձգեց նախկին Տեր-Գարբիելյանի կաշվե գործարանը, հիմնեց յերկրորդ կաշվե նոր գործարան. այդ յերկու գործարանի արտագրությունը աստիճանաբար զարգանալով բավարարում ե ներքին շուկայի պահանջը և արտահանության համար ավելցուկ տալիս: 1921 թվին հիմնվում ե Յերեվանում ծխախոտի գործարան, վորի արտադրությունը որական 150.000 ծխախոտ ե:

Այս ճյուղերից զատ ժողովագրությունը ձեռնամուխ յեղավ մեխանիքական գործարանի կազմակերպման և տեքստիլ գործարանի կառուցման. մեխանիքական գործարանը զբաղվում է յերկրագործական գործիքների նորոգությամբ, ջլբանցքների համար շյուղներ և մանր գործիքներ պատրաստելով: Խուսաստանի նվիրած տեքս-

տիլ գործարանի շենքը կառուցվում ե Ալեքսանդրոպոլում. գործարանը կարող է տալ տարեկան 40.000 վութ մանկածք և 10-12 միլիոն արշին հյուսվածք:

Հայաստանի բոլոր գավառական կենտրոններում կառուցվում են յելեքտրական կայարաններ:

Ուրվագծած տնտեսական շինարարությունը ապացուցում է, վոր յերեք տարվա ընթացքում Հայաստանի տնտեսական կյանքը զգալի հառաջադիմություն է ցոյց տվել և աստիճանաբար գեպի զարգացում է դիմում:

Խորհրդային իշխանությունը՝ կանգնած տընտեսական շինարարության ճիշտ ուղիների վրա, մեթոդիկ, ծրագրած աշխատանքով Հայաստանի աշխատավորության գոյավիճակի տնտեսական պայմանները փոխելով, տանում է նրան գեպի կուլտուրական կինցաղ:

8.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ

Մեկ միլիոն 150 հազար բնակչություն ունեցող Հայաստանում կ. կուսակցության շարքերում հաշվում է 1865 անդամ և 2469 թեկնածու, որի 60% գյուղացիներ են: Կուսակցության ղեկավար կազմը ստորաբաժանվում է՝ Հանրապետության մաշտաբով աշխատող 43, գավառական՝ 169. յեթե մենք համեմատելու լինենք կուսակցության 23 թ. ղեկավար կազմը 21 թ. հետ, կտեսնենք, վոր ավելցել ե հանրապետական մաշտաբով աշխատող մոտ 30 ընկեր, իսկ գավառական մաշտաբով 90 աշխատող, ըստ վորի առաջ քաշված այդ 90 գաւառական աշխատողների 40%-ը նախնական կրթությամբ, կուսակցության բանվոր և գյուղացի անդամներ են:

Կենտրոնական և գավառական կոմիտեների ապարատները ամրացել են այդ ժամանակաշրջանի ընթացքում:

Կուսակցության աշխատանքի ծանրության կենտրոնը՝ գյուղի աշխատանքն է և կապը գյուղական մասսաների հետ: Կուսակցական 893 բջիջից 316-ը գյուղական ե:

Կուսակցության առաջ խնդիր է գրված տնտեսական նոր քաղաքականության շրջանակում ուստամատիրել գյուղական կազմակերպությունները նրանց սոցյալական կազմի տեսակետից:

Ամենուրեք սկսված է այդ աշխատանքը,

վորի ընթացքում պարզվեց, վոր անհրաժեշտ յերկու կազմակերպության մեջ պասսիվ և ավելորդ տարրի գտում կատարել:

Մի կազմակերպության մանրամասն ուսումնասիրությունը ցոյց տվեց, վոր 130 անդամից 40%-ը պլրուետարակոն ե, 44%-ը տնտեսապես հարստանալու նշաններից ազատ, իսկ 11%-ը հարստանալու ձգտումներով. վերջին կատեգորիայից 4%-ը յուր տնտեսական գրությամբ հավասարվում է գյուղի միջին բունցքային տարրին: Զաման հետ զուգընթաց գյուղական կազմակերպությունների թեկնածուների առողջ տարրը անդամ է փոխադրվում:

Գյուղում տարվելիք կուսակցական աշխատանքը ուժեղացնելու նպատակով բացված են գյուղական բնիծների յերկամյա կուրսեր, վերոնց փորձը փայլուն արդյունքներ տվեց գյուղի աշխատանքը ամրացնելու տեսակետից:

Բնիծների կապը գավառական կենտրոնների հետ բավական ամուր է: Նրանց խոշոր մասը զգալի յեռանգ ու նախաձեռնություն է յերեվանից բերում գյուղական շինարարության ասպարիզում, կառավարության ղեկետների, կարգադրությունների պարզաբնության, կրթական գործի կազմակերպման խնդրում: Գյուղական բջիջները ստանում են «Մաճկալ» թերթը (գյուղացիական), նրանց տարրական անդրագի-

տությունը վերացված ե 810-ով և կուսակցության փորոշմամբ 3-րդ կուսակցական համագումարին վոչ մի անգրադեռ ընկեր չպիտի լինի:

Քաղաքային բճիճների աշխատանքը ավելի ակտիվ ե շնորհիվ աշխատանքի ավելի լայն հնարավորությունների և կազմակերպությունների միակերպության: Համեմատաբար ավելի արդյունավետ են աշխատում մարքսիստական խրմակները թվով 25, վորոնց ժողովների միջին թիվը ամսվա ընթացքում՝ 3 եւ: Ամեն մեկ խմբակի անդամների թիվը 33 եւ: Կազմակերպությունը բանվորական 26 բճիճ ունի, վորոնցից 22-ը երկաթուղագծի վրա: Կուսակցական աշխատանքը գծի վրա տանում ե կենտրոնական կոմիտեյին կից աշխատող տրանսպորտային բաժինը յուր հրահանգիչների կազմով: Այս բաժինը մշակում ե ծրագիր, աշխատանքի մեթոդներ գծի բճիճների համար,

Բանվորների ընդունելությունը կուսակցության մեջ դյուրացնելու նպատակով աշխատում է հատուկ յանձնաժողով, վոր անդամ և փոխադրել 130 թեկնածու և ընդունել 150 նոր թեկնածու: Երկաթուղային բանվորների ձգտումը դեպի կուսակցությունը չափազանց զգալի եւ: Հավանութեն մոտ ապագայում կհաջողվի կուսակցության պրոետարական մասը հասցնել 30%ի: Կուսակցության 80%ը կանոնավոր հաճախում

ե ընդհանուր ժողովներին, վոր բաց են և անկուսակցականների առջեվ: Անկուսակցականների թիվը կուսակցական հաճախողների նկատմամբ 50% է համարում: Անկուսակցական զանգվածների այն իներտ վերաբերմունքը դեպի քաղաքական և տնտեսական կյանքը, վոր հատուկ եր անցյալում—վերանում ե:

Այս ասպարեզում և ընդհանրապես գյուղական շրջաններում կոմմունիստական Յերիտասարդական Միության (կոմսոմոլի) դերը անգնահատելի եւ: Կոմերիտը աճել է մինչեւ 7000-ի նրա ապարատները թարմացել են նոր և պատրաստի ընկերներով: Կին բաժինը նմանապես տանում ե իր աշխատանքը:

Այսպիսով մենք տեսնում ենք, վոր կոմմունիստական կուսակցությունը ամենից առաջ խոր հիմքեր ե ձգել գյուղական լայն զանգվածների շրջանում բարձրացնելով, վոչ միայն նրա քաղաքական ակտիվ գիտակցությունը, այլ և նրա կուլտուրական առաջադիմությունը: Ներկա գյուղը բոլորովին նման չե անցյալի ստրկացած գյուղին: Իսկ վոր ամենազլիսպորն եւ կոմունիության կուսացկության այս աշխատանքները նմստական կուսակցությունը դեկավարում են բանվորները, վոր փաստորնեն դեկավարում են բանվորները, վորոնց թիվը տարեց տարի բարձրանում եւ:

N.

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՊԵՐԱՑԻԱՆ ՅԵՐԵՔ ՏԱՐՎԱ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ:

Հայաստանի խորհրդայնացման մոմենտին յերկի վողջ ժողովրդական տնտեսությունը իր բոլոր կողմերով հիմնովին քայլայված վիճակում եր գտնվում:

Հայաստանի առանց այն ել թույլ կոռպերացիան, գեռ դաշնակցականների տիրապետության որոք, անվերջ ազգամիջյան կոսորածների և 1918—1920 թվերի տաճկական արշավանքների հետևանքով միանգամայն կործանման եր հասել: Խորհրդային իշխանությունը Հայաստանի կոռպերացիան գտավ իրեւ մի մեռած դիակ:

Հարկավոր եր գերազոյն ջանքեր, մեծ զոհաբերություններ՝ Հայաստանի կոռպերացիան վոտի կազմեցնելու, այն կազմակերպելու համար:

Յեվ իրապես Հայաստանի Խորհրդային իշխանության ամենալուրջ մտահոգության և հատուկ ուշադրության առարկաներից մեկը դարձավ կոռպերացիան:

Հայաստանի կոռպերացիայի յերեք առավագացման ընթացքը ըստ ամենայնի կարելի յեր բաժանել յերեք շատ վորոշ շրջանների:

Առաջին՝ Զինվորակ կոմունիզմի շրջան, յերկրորդ՝ յերկարատև ու ծանր տագնապ, և յերրորդ՝ խոքնակազմակերպման և վերաճնուղի շրջան:

Խորհրդային իշխանությունը իր տիրապետության առաջին շրջանում յերկրի մեջ չգտնելովայլ հարմար տնտեսական կազմակերպությունները, իր տնտեսական քաղաքականության ըները, իր առաջարկական գործության նոր կազմ, տալով թացքում աշխատեց առավելապես հիմնվել կոռպերացիայի վրա:

Կառավարությունը դեկրետի ձանապարհով հաստատեց Հայաստանի կոռպերացիայի կոմունիզմի հետ տնտեսության Հայկոպի վարչության նոր կազմ, տալով վերջինին աշխատելու բոլոր հնարավորությունները:

Վարչությունը իր աշխատանքները սկսելու համար կառավարությունից ստանում ե պատկառելի գումարներ, արտաքին աշխարհի հետ տնտեսական կապ պաշտպանելու գործը նույնպես հանձնվում է Հայկոպին, տալով նրան յերկաթուղային և այլ արտասովոր արտօնություններ: Իսկ յերկրի ներսում ապրանքափոխանակության ամ-

բողջ գործը պետական մաշտարով դարձյալ հանձնվում ե Հայկոպին:

Հայկոպը միանգամից դառնում ե յերկրի ամենախոշոր, պատկառելի ու հարուստ կազմակերպություններից մեկը:

Իրեն վրա գրված պետական պարտականությունները կատարելու համար՝ Հայկոպը իհարկե չուներ տեղերում և վոչ մի իսկապես կոռպերատիվ կազմակերպություն։ Այդ պատճառով մենք ականատես ենք լինում մի չտեսնված յերկոյթի։ Հայկոպի վարչությունը ամենայն շտապողականությամբ, շատ տեսնդու կերպով, առանց հաշվի առնելու իր քայլերը, սկսում ե ստեղծել քազմաթիվ մարմիններ, թե յերկրի ներսում և թե յերկրից դուրս։

Յերկրի ներսում կազմակերպվում են 12 զավառական կենտրոններում բաժանմունքներ, 120 ապրանքափոխանակության խանութներով, իսկ յերկրից գուրս՝ Թավրիզում, Պոլսում, Բաթումում, Սուխումում, Թիֆլիզում, Բագվում, Ռոստովում, Խարկովում և այլ տեղերում կազմակերպվում են գրասենյակներ, ներկայացչություններ բավականին զգալի շտատներով։

Հայկոպը այդպիսով դառնում ե վոչ միայն համահայնաստանյան, այլ և միջազգային կազմակերպություն։

Հայաստանի կոռպերատիվ ասպարեզ նետվում են և հայտնի կոռպերատորներ և միանգամյան անհայտ, կոռպերացիային ոտար, բայց լայն նախաձեռնությամբ բազմաթիվ գործիչներ։

Այդ շրջանում Հայկոպին իհարկե հաջողվում ե վորոշ գործ կատարել։ Բավականաշատի քանությամբ գրսի աշխարհից ապրանք ե ներմուծվում յերկիր, իսկ յերկրի ներսում ապրանքափոխանակության գործը կառավարության նախատեսած սահմաններում, մինչեւ 65 ٪-ի չափ հնարաւոր ե լինում իրագործել։ Կազմակերպվում են մի քանի արժեքափոր ձեռնարկություններ, ինչպես ծխախոտի պլանտացիան և ծխախոտի գործարանը, վորոնք այժմ ել ներկայացնում են մեծ արժեք Հայաստանի համար։ Կոմունիստական կուսակցությունը և իշխանությունը չափազանց զբաղված լինելով միանգամյան քայլայված, քաղցած յերկրի վիճակի անորինությամբ, կոռպերացիայի այդ շրջանի գործունեության նըկատմամբ հարկավոր ազգեցություն և անմիջական դեկավարություն հնարաւորություն չեն ունենում յերեան համեր։

1922 թվականի սկիզբներին Հայկոպի մեծացած, ուռացած մարմինը սկսում է ճեղքած ներ տալ։

Խորհրդային իշխանության տնտեսական քաղաքականությունը զինվորական կոմունիզմի շրջանից անցել եր արդեն նոր տնտեսական, քաղաքականության շրջանը. վերջ ե տրվում անհաշիվ, անտնտես գործունեության ու հրապարակ ե քաշվում տնտեսավարության չոր ու հրամայողական լողունգը։

Կոռպերացիային 1921 թ. յունիսի 3-ի գեկրետի հիման վրա տրվում ե անկախ գործունեության հնարավորություն։

Մյուս կողմից ել պետական տնտեսական կոմիսարիատները սկսում են հաշվի նստել Հայկոպի հեշտ իրենց տված փողի յել ապրանքների նկատմամբ։

Այսպիսով Հայաստանի կոռպերացիայի համար սկսվում ե հաշվեհարդարի ծանր ու պատասխանառու շրջանը։

Հայկոպը սկսում ե ապրել յերկարատև տագնապ։

Հայկոպը գործելու նախկին հնարավորություններից և արտոնություններից զրկվում ե, Նրա բազմաթիվ մարմինները հսկայական շտատներով թե յերկրի ներսում և թե յերկրից գուրս մատնվում են անգործության ու դառնում միանգամյան վնասակար, գեֆիցիային հիմնարկություններ, Հայկոպի վարչությանը չի յաջողվում այդ բոլորը արագ կերպով լիկվիդացիայի յենթարկել, վորոնց յետագա գոյությունը Հայաստանի ինքնազործունեության դիմող մասսաների համար դառնում ե անհանդուրժելի։ Առաջ ե գալիս կուսակցական, արհեստակցական ու խորհրդային մարմինների կողմից լուրջ քննադատություն և գժգոհություն։

Վերջի վերջո վերհիշած մարմինների ձեռք առած մի շարք բարենորոգումների շնորհիվ Հայկոպի վարչությանը, 1922 թվի վերջերից և 1923 թվի սկզբին, հաջողվում ե հարվածային կարգով անցնել Հայաստանի կոռպերացիայի վերակարգության գործին։

Այսպիսով Հայաստանի կոռպերացիայի համար 1923 թիվը հանդիսանում ե իրապես ինքնակազմակերպման և վերածնության շրջան։

Շատ կարճ ժամանակամիջոցում վարչությունը լիկվիդացիայի ե հնթարկում առանց բացառության վեր հիշած բոլոր արտասահմանյան գրասենյակները, հավաքելով յեղած դոյլը ու կարողությունը Յերեան։ Իսկ յերկրի ներսում գտնվող բաժանմունքները յենթարկվելով լիկվիդացիային բանց ակտիվ-պատիվը հանձնում են նոր կազմակերպուղ միանական կոռպերատիվներին։

Բացի այդ լիկվիդացիայի են յենթարկվում Հայկոպի նաև այն արդյունաբերական ձեռ-

Նարկությունները, վորոնք իրենց ամբողջ գոյության ընթացքում միայն մասս են պատճառել վերջինին։ Դրանք են Հարաքիլիսայի, Շահալու լուծկու, սուրճի և մեքենայական գործարանները։ Կրծատման յեն յենթարկվում նաև կենտրոնի 200-ից ավելի ծառայողները, վորոնց թիվը հասցվում է մինչև 40-50 հոգու։

Հայկոպի ապարատի արագ և վճռողական լիկվիդացիան Հայաստանի կոռպերատիվ լուրջ շինարարություն։ Բոլոր գավառական քաղաքներում, ինչպես ասացինք, կազմակերպվում են միասնական կոռպերատիվներ՝ հիմք ընդունելով գեռեւս 1922 թվից գոյություն ունեցող բանկոպները, վորոնք տնտեսապես ճիշտ են շատ թոյլ, բայց կոռպերատիվ տեսակետից միակ միակարական և առողջ սաղմերն եյին հանդիսանում կոռպերացիայի ապարագա զարգացման համար։

Միասնական կոռպերատիվները հաջող կերպով մկանում են ծավալել իրենց գործունեությունը։ Կազմակերպվում են կոռպերատիվներ նաև մի շաբթ տնտեսապես ուժեղ գյուղերում։ Կոռպերատիվ շինարարությունը այնքան է առաջ գնում, վոր Հայկոպի վարչությունը 3—4 ամագա ընթացքում կարողանում է նախապատրաստել և մայիսի 5-ին հրավիրել, Խորհրդային Հայաստանի գոյության ընթացքում առաջին անգամ, համահայաստանական կոռպերատիվների համագումար։

Համագումարի աշխատանքները անցնում են հաջող և ունենում են մեծ նշանակություն կոռպերացիայի ապարագա ուժեղացման համար։

Համագումարին մասնակցում են համարյա Հայաստանի բոլոր ծայրամասերից։ Զանգեղուր, Ղափան, Սիսիան, Դարձալազյաղ Մեղրի և մնացյալ բոլոր գավառները։

Համագումարը Հայկոպի վարչության վերջին դործունեությունը համարելով միանգամայն բավարար՝ ընդգծում ե կոռպերատիվ շինարարության նոր ուղիներ և ընտրում նոր վարչություն։

Համագումարից հետո Հայաստանի կոռպերացիայի զարգացման և ուժեղացման համար լի մեծ հնարավորություններ, ավելի մեծ հնարավորություններ։

Տեղերում ուժեղ կերպով բարձրանում ե ընկերների և լայն մասսաների ինքնազործունեությունը կոռպերատիվ աշխատանքների ասպարե-

զում։ Կոռպերատիվ ղեկավարող մարմինների մեջ մտնում են կուսակցական և արհեստակցական պատամխանատու գործիչներ, մինչդեռ առաջ կոռպերացիան վերջինների համար հանդիսանում եր քննադատության առարկա միայն։

Այսուհետեւ կուսակցական, արհեստակցական և խորհրդային մարմինները, տեսնելով, վոր կոռպերացիան սկսում ե ներքեից կազմակերպվել և ստանում ե մասսայական բնույթ, դարձնում են այս իրենց մաքսիմում ուշադրության առարկան։ Պարբերական մամուլում կոռպերատիվ հարցերին տալիս են մեծ տեղ, կազմակերպվում են Հայաստանի մաշտաբով կոմպանիաներ, ու այդ ամենը նպաստում, ոժանդակում են կոռպերատիվ աշխատանքների անարգացման։

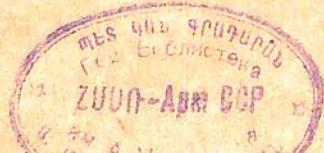
Հայկոպի վարչությունն ել իր կողմից չի խնայում վոչ մի միջոց կոռպերատիվ գործը ուժեցնելու համար։

Այսոր կազմակերպչական - հրահանգչական զգալի աշխատանքներ են կատարվում։ Յեղած միասկոռպաններից բացի կազմակերպվել են նորից մի քանի տնտեսական խոշոր նշանակություն ունեցող կենարուներում։ Աշտարակում, Դուրսում, կոտայքում և ուրիշ տեղերում - նոր միասկոռպաններ, ու գյողկոռպաններ։ Այդպիսով կոռպերատիվներից զանցը զգալիորեն ծավալվել է մեզարատիվ ցանցը զգալիորեն ծավալվել մատչելի գրականում։ Սկսած ե կոռպերատիվ մատչելի գրականում հրատարակության գործը։ Մինչև որս նույն աեսել յերկու համար «Հայաստանի կոռպերացիա» մեծածավալ ամսաթերթերը, Համահայաստանական կոռպերի սամագրում աղաղիր արձակությունը առանձին գրքով, Ալեք-պոլում նազարեական գրքով, Առաջարկում առանձին գրքով, Առաջարկում հրատարակված ե «կոռպերացիա» բրոշյուր, ուր հրատարակված են ընկ. ընկ. կենինի և Մեշերյակողետեղվածները։ Տպագրության են արքած մի շաբթի գործնական հարցերի շուրջը նոր գրքեր։

Առևտրական շրջանառության տեսակետից, կարելի է արձանագրել շատ զգալի առաջադիմություն։ թե կենարունի և թե մանավանդ միասկոռպանների ապրանքային շրջանառությունը ավելացել է 5-ից մինչև 20 անգամ։

Ուշադրության արժանի ե նաև այն, վոր Հայկոպի վարչությունը հնարավորություն ե ունենում գնել ծխախոտի գործարանի կեսը, վոր պատականում եր մասնավոր անձանց և գործարանը դարձնել լրիվ սեփականությունը Հայկոպի։

Ծխախոտի պլանտացիան, վոր Հայաստանի գյուղատնտեսության կուլտուրացման տեսակետից ունի խոշոր նշանակություն և խոստանում է մեծ ապարագա և ծավալվում։ Բացի Զարբարի հողամատելի ե ծավալվում։ Բացի Զարբարի հողամատելի և ծավալվում 30 գեայտին ցանած ծխախոտից, Յերբում

36359-66

բևան քաղաքի Հայկոսպի այգուն կից ստացւած 100 դեսյատին նոր հողամասից 50 դեսյատինը հատկացվում ե նորից ծխախոտի մշակության համար:

Անշուշտ Հայաստանի կոռպերացիան դեռ համեմատաբար նոր կազմակերպություն ե, սա-

կայն նրա այսորվա զարգացման ընթացքը գրավական ե այն բանի, վոր Խորհրդային Հայաստանի տնտեսական վերաշինության գործում կոռպերացիան կդառնա ամենախոշոր գործոններից մեկը:

Պ. Ստամբոլյան

ԼՈՒՍՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Աշխատավոր մասսաների կրթալուսավորչական գործը Հայաստանում լուրջ հողի վրա և դրվում ու դառնում պետական հարց միմիայն 20 թվին, Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո: Դաշնակցական իշխանությունը կուսավորության կոմիսարյատին ժառանգություն թողեց տանյակ հազար մերկ, քաղցած, անգրագետ վորքեր, դպրոցների ավերակ շենքեր և մեծ մասամբ տգետ ու բարոյագես այլասեռուած ուսուցչություն: Այդպիսի պայմաններում կուսաժողկոմատը ձեռնարկեց աշխատանքի. անցել ե յերեք տարի. Կրթական գործի համար շատ կարճ ժամանակաշրջան ե այս. սակայն այդ կարճ ժամանակում, շնորհիվ վորոշ կանխամտածված ծրագրի, հարվածյին տենդոտ աշխատանքի, արժմ Հայաստանում ստեղծվել ե մի այնպիսի կրթական շրջան, վորի վրա արժի կանգ առնել: Հայաստանի կուսաժողկոմատի աշխատանքները մասսաների մեջ տարվում են յերեք որգանների միջոցով՝ սոցդասպլիսվարի (սոցյալական դաստիարակության գլխավոր վարչություն), քաղլուսպլիսվարի (քաղաքական լուսավորության գլխավոր վարչություն) և արհդաստակրթության գլխավարի. առաջինը իր աշխատանքը տանում ե մանուկների և պատանիների շրջանում, յերկրորդը՝ հասակավորների և յերլորդը նպատակ ունի արհեստակցական դպրոցներ բարձր տիպի դարձնելով, յերկրին տալ պիտանի զարգացած, զիտակից մասնագետ-աշխատավորներ: 1923 թվի մայիս ամսվա (1922-23 ուսումնատարվա) թվերի համաձայն սոցդասպլիսվարը ունեցել ե դպրոցական հետեւյալ ցանցը.

565 դպրոց, վորից 9 մանկապ.

547 դպր. I աստ.

9 " II "

Աշխատաների թիվը յեղել ե՝ 48,747, վորից՝

15240 աղջիկ

33507 տղա

Հստ ազգությունների դպրոցների թիվը ե յեղել՝

Հայկ.— 485

Ռուս.— 24

Թուրք.— 40

Հունակ.— 4

Ցեղիդ.— 7

Ասորի— 5

Աշխատաները ըստ ազգության բաժանում՝

Հայ— 44,724

Ռուս— 1799

Թուրք— 1497

Ցեղիդ— 267

Ասորի— 198

Հուն— 229

Այլ— 39

Դաստունների ընդհանուր թիվը՝ 1270

Հստ կրթական ցենզի՝

Բարձրագ. 133

Միջին կրթ. 654

Ստորին 483

Հստ ազգության

Հայ— 1184

Ռուս— 38

Թուրք— 33

Ասորի— 4

Հուն— 7

Ցեղիդ— 2

	Մանկապ.	I դպր.	II դպ.	Ընդ.
Յերեւ. գավ.	2	95	3	100
Եջր.	1	79	1	81
Ամերակ.	3	111	1	115
Չարաց.	1	27	1	29
Լոռի.	—	54	1	55
Դիլիջ.	—	49	1	50
Նոր Շայազ.	2	37	1	40
Դարաւագեազ.	—	27	—	27
Զանգեզուր.	—	51	—	51
Մեղրք.	—	17	—	17

Սոցդասպլիվարը Յերևանում ունի նայել
մի ցուցադրական մանկապարտեղ 75 յերեխ.
համար, 4 դաստիարակով, և մի ցուցադրական
դպրոց 149 աշ. համար:

Բարոյապես դեֆեկտիվ յերեխաների հա-
մար կազմակերպված ե գաղութ, ուր կան 41
յերեխ. 6 դաստիարակի ղեկավարությամբ:

Հայաստանի Լուսողիկոմատը Յերևանում և
դավանելի մանկատներում պահում ե իր
հաշվին 4000—5000 վորեր: Դպրոցական պա-
րապմունքներից զատ մանկատներում կազմա-
կերպված են զանազան արհեստանոցներ (վու-
կերչական, կոշկակարական, կավագործական,
զամբյուղագործական, կազմարարական, կարու-
ձեկի դպրոց և կուրսեր) ուր յերեխաներն աշխա-
տում են արտադպրոցական ժամերին:

Ամերիկյան ոգնության կոմիտեն Հայաս-
տանում պահում ե 21,835 վորբ 1—17 տար-
համակի: Ամերիկական մանկատների դպրոցնե-
րում ել պարտադիր ե միասնական աշխատանքի
դպրոցի ծրագիրը:

Դաստուների գիտական մակարդակը բարձ-
րացնելու և աշխատանքի դպրոցի նորագոյն
մեթոդների հետ ծանոթացնելու համար՝ ամառ-
ները տեղի յեն ունենում մանկավարժ. կուրսեր,
կոնֆերանսներ:

Յերևանում կա մանկավարժական ինստի-
տուտ, վորը պարբերաբար տալիս ե պատրաստ-
ված կադր յերիտասարդ դաստիարակների: 37
ուսանող կար անցյալ տարի, 13 դաստիարակ:
Հարուստ և խնամքով կազմված ե Յերեվանի
մանկավարժական թանգարանը, վորից ոգտվում
են Յերևանի բոլոր դպրոցները. բացի այդ,
թանգարանը գործիքներ ե պատրաստում դավա-
ռական լուսբաժինների, գյուղական դպրոցների
համար: Հայաստանում բոլոր դավառ. կենտրոն-
ներում, նոյնիսկ շատ գյուղերում կան պատ-
կոմական կազմակերպություններ (պատահի կո-
մունիստ):

Հայաստանի պատկոմակ. կազմակերպու-
թյունը խոր արմատներ ե գցել պատանիների
ըջաններում:

Սոցդասպլիվարը կենտրոնում հրատարա-
կում ե «Պատկոմ» ամսաթերթը:

Արհեստ. կրթության ղլիս. վարչության
հիմնարկներն են՝ (վորոնց մեծ մասը կենտրո-
նում են գտնվում):

1. Տեխնիկումներ՝

Յերեվանում,

Ալեքպուլում,

Ոշականում:

2. Տեխնիքական կուրսեր.
3. Նկարչական դպրոց.
4. Յերաժշտական ստուդիա.
5. Կոշկակարական արհեստանոց.
6. Զեռարվեստի դպրոց.
7. Կար ու ձեվի կուրսեր.
8. Կազմարարական արհեստանոց (վոր վեր-
ջերս հանձնվել ե Պետհրատին):

Պետական համալսարանը հետեւյալ ֆակու-

տեատրներն ունի՝

1. Գյուղատնտես.	—	80	ուսան.
2. Պատմա-գրական	—	99	»
3. Բժշկական	—	133	»
4. Տեխնոգիական	—	56	»
5. Հասարակագիտ.	—	113	»

Ըստ թիվը աղատ ուկնդիրներով 490

(Այս տարի թիվը համառ մօտ 1000 ի)

Բանվորական ֆակուլտետը. 3 բաժանմուն-
քներում ունեցել ե 340 ուսանող:

Համալսարանի գրադարանը ունի մօտ 50000
գիրք զանազան լեզուներով: Կենտրոնական Հան-
րային գրադարանը ունի նոյնպես մոտ 50000
գիրք:

Կա հարուստ մատենադարան Եջմիածնում
ձեռագրային ճոխ մասով:

Պետական խոշոր հիմնարկներից ուշադրու-
թյան արժանի ե կենտրոնական թանգարանը,
վորի աղգագրական մասը և նկարչական սրահը
բազմաթիվ այցելուներ են գրավում. թանգա-
րանին կից գտնվում ե Հեղափոխության թան-
գարանը:

Պետհրատը բաժիններ ունի Մոսկվայում,
Պոլսում:

Ք Ա. Ղ. Լ Ո Ւ Վ Ա Ր Ը

Ըստ յերեվոյթին Գլխադրուսվարը դեռ ու-
ժեղ և մշտական կապ չի ստեղծել լայն մաս-
սաների հետ: Միջոցների սոլության և աշխա-
տակիցների պակասության պատճառով քաղ-
լուսվարի աշխատանքը մինչև այժմ այնքան
խորացած չի յեղել:

Գլխադրուսվարը անզրագ, վերացման կա-
յաններ և կիսագրագետների խմբակներ ունե-
ցել ե՝

Հա 466

100 համար:	Հ.	Թ.	Թ.	Ընդ.	Դաս թ.	Ունկնդ թիվ
Համար:						
Ան	30	—	5	95	86	2000
Հեմքառ	90	—	—	90	81	1014
Դիմչան	21	—	3	24	20	300
Ա. Բայազետ	34	—	3	37	37	740
Եղմիածին	25	—	1	26	23	580
Լոռի	40	2	3	45	45	600
Դարացիլսա	9	—	—	9	9	150
Մեղմի	12	—	—	12	12	200
Զանգեզուր	—	—	—	—	—	—
Դարաւ	22	—	3	25	25	350
Կենտր. ուղղել տուն	1	1	1	3	3	97
	344	3	19	336	341	6031

Ակումբներ — 31 համ

Գրադարան — ընթերց-

յարաններ 54

Ժողովրդական տներ 2

Թատրոն. բեմ — 90

Խրճ. ընթերցարաններ 223

Կինո — 4

Քաղղուսվարը աշխատանքներ և տանում կոմ-
յերիտասարդների, կանանց, կարմիր բանակա-
յինների, պրոֆմիության և գյուղացիների մեջ:

Լուսժողկոմատը, յուր համար վորոշ տնտե-
սական բազա ամրացնելով և ստեղծելով աշխա-
տակիցների համապատասխան կադր՝ մոտակա-
տարիների ընթացքում կը իրագործի թե աշխա-
տավորության քաղաքական կուլտուրական և թե
մատադր սերնդի դաստիարակության զարգացման
ծրագիրը:

Սերիկ

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Խուսաստանի Լուսժողկոմատի կովկասիան
ազգային փոքրամասնութ. Խորհրդին կից հաս-
տատել ե հայկական կուլտուր. գործերիներկայաց-
չություն: Խուսաստանի Հայկական գաղութների
կուլտուրական բոլոր պետքերի համար դիմել՝

Մոսկվա, Հովհաննես պատուի ՀԿՊ (Սրբության,
Յոշկով պետք) Սերիկ Դավթյան:

ԽՄԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈԼԼԵԳԻԱ

3555

2013

